Oriental Series No. 83

ऋजुलघ्वी : मालतीमाधवकथा ।

THE ṚJULAGHVĪ

OF PŪRṆASARASVATĪ

Critically Edited
For the First Time with an Introduction,
Indexes and Notes

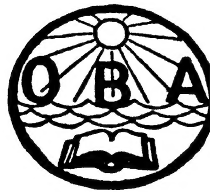
BY

N. A. GORE, M.A.

Professor of Sanskrit and Ardhamagadhi
S. P. College, Poona

FOREWORD BY

Dr. V. RAGHAVAN, M.A., Ph.D.
University of Madras

POONA
ORIENTAL BOOK AGENCY
1943

Published by—Dr. R. N. Sardesai, L. C. P. S.,
for the Oriental Book Agency, 15 Shukrawar, Poona 2.

Printed by:—S. R. Sardesai, B.A., LL.B., Navin Samarth Vidyalaya's
'Samarth Bharat Press', 41 Budhwar Peth, Poona 2.

TO

MY GURU

Prof. H. D. VELANKAR, M.A.

on his

Fifty-first Birth-day

FOREWORD

Though it is true that Character and Story do not stand by themselves or apart from Emotion, it may be viewed that, speaking generally and as a whole, Western Literature belongs to what may be conveniently termed the *Character-Paddhati* and Sanskrit Literature, to the *Rasa-Paddhati*. The aim of the Sanskrit Dramatist was the presentation of Rasa, character and story being useful to him only in subordination to certain ideals of Rasa-portrayal. There are, however, exceptions to this rather general observation, and the field of Sanskrit drama is not devoid of dramas which develop the gripping interest of an intricately worked plot, as well as of sharply drawn characters. The story is certainly full of closely woven details in the Mālavikāgnimitra, and in the Nāṭaka of Viśākhadatta, the Mudrārākṣasa, it is well known that the ramifications of the plot are such as are not to be easily understood. But, as a rule, such story and character interest comes off prominently in the social type called the Prakaraṇa, which though meagre in the survivals now, was once quite numerous. The glimpses that we have in the citations in dramaturgical and rhetorical works like the Abhinavabhāratī, the Śṛṅgāraprakāśa, and the Nāṭyadarpaṇa of plays like the Puṣpadūṣitaka and the Devīcandragupta give promise of the great enrichment to Sanskrit dramatic literature that would result by the discovery of our lost Prakaraṇas.

Of the plays now available to us, both in the Prakaraṇa and the Nāṭaka class, two stand out foremost in point of their story, the Mṛcchakaṭika and the Mudrārākṣasa. The former excels in the variety of its interest, and the intricacy of the plot in the latter is such that an external aid to

understand the theme has been found necessary. In the Tanjore Library there is a manuscript of a prose work giving a plain narrative of the story of the Mudrārākṣasa and in the Adyar Library also, there appear to be two such narratives of the story of the same drama, Madrārākṣasakathāsaṅgraha and Mudrārākṣasakathāsāra (Catalogue II, p. 10b, 27-H—27, 27-H—29, 24-A—4). Besides these, there is also the Cāṇakyakathā of Ravinartaka of Kerala edited by Satish Churan Law in the Calcutta Oriental Series, a metrical version of the Mudrārākṣasa story based on a prose version which it refers to and about the identity of which we cannot say anything at present.

Of the story of the Mṛcchakaṭika, none has written a running narrative like these, but of the Prakaraṇa of Bhavabhūti, the Mālatīmādhava, there has been some endeavour to present the theme in the form of a simple narrative. In the India Office, there is the manuscript of an abstract of the Mālatīmādhava by a writer named Ganeśa Śarman of Mithilā; this work named Mālatīmādhavaprakaraṇoddhāra (India Office Catalogue No. 4136) summarises the play as it is, starting with the prastāvanā itself. Different in form and far better as a composition is the metrical version of the story of the Mālatīmādhava by Pūrṇasarasvatī. Known as Ṛjulaghvī, the work gives in its 266 verses in varioumetres, a straight and easy account, as the name implies, of the story of the marriage of Mālatī and Mādhava.

Pūrṇasarasvatī is a sannyāsin of Kerala, and a well-known commentator of Kāvyas and Nāṭakas, including the Mālatīmādhava itself. This epitome of his of the Mālatīmādhava, preserved in a manuscript in the Madras Government Oriental Manuscripts Library, had attracted the attention of several scholars and students, and several years ago I was helping a friend of mine here for bringing

out an edition of it. I am glad that Śrī. N. A. Gore, M.A., Professor of Sanskrit and Ardhamāgadhī in the S. P. College, Poona, and editor of the *Poona Orientalist*, took up the work and finished it satisfactorily. I had gone through the edition as it was appearing serially in the pages of the *Poona Orientalist*, and subsequently also. Śrī. N. A. Gore is publishing it in book-form now with an exhaustive critical Introduction, which includes a summary of the story and an account of the author Pūrṇasarasvatī and his works, and is furnished with an index of verses and notes. I congratulate him on his painstaking work and hope that in the coming years more such works and others of greater importance too will claim his industry.

The Ṛjulaghvī will surely be profitable to students who study the Mālatīmādhava for examinations and as a Khaṇḍas kāvya, it can also be independently prescribed for study in the Intermediate classes of our colleges.

Department of Sanskrit,
University of Madras.
21-9-43.

V. RAGHAVAN

PREFACE

The Ṛjulaghvī by Pūrṇasarasvatī, as is evident from its sub-title viz. the Mālatīmādhava-Kathā, is a metrical epitome of the Mālatīmādhava, the well-known drama by Bhavabhūti. It is being printed here for the first time, from the only extant manuscript, preserved in the Government Oriental Manuscripts Library, Madras. The text of the Ṛjulaghvī that is given in the following pages, is based on the authorised Devanāgarī copy of the above Ms. purchased by me from the Library on 24th March 1942.

The work is preserved complete, except for lacuna in a few places and occasional confusion between some letters. On account of this fact, some emendations had to be made, with the help of the drama, Mālatīmādhava, in a number of cases, to remove the obvious corruptions in the text and to make it more readable. Then I discussed most of these emendations with Pandit Purushottama Shastri Ranade of the Anandashrama, Poona. In this edition, the actual words in the manuscript, which are emended in the body of the text, are duly pointed out in the foot-notes.

The Introduction deals with the life and works of Pūrṇasarasvatī. As a full account of the life and literary career of this prominent writer is not yet available, I have put together all the information I could gather about his date and works, from various sources with due acknowledgments. The three Indexes of (1) stanzas in the text, (2) the metres, and (3) the stanzas from the Mālatīmādhava quoted in the work, will, it is hoped, be found useful for a close study of the text. A few notes have been added at the end to explain or draw attention to the difficult and obscure passages in the work.

Before bringing out the work in a book-form, I published it serially in the *Poona Orientalist* (Vols. VI and VII), with a view to get the benefit of the suggestions of other scholars. In response to my request in this behalf, Dr. V. Raghavan of the University of Madras and Pandit Raghunatha Shastri Patankar of Rajapur made many valuable suggestions and drew my attention to the slips that had still remained in the text as published in the *Poona Orientalist*. Dr. Raghavan has obliged me still further by writing a Foreword to this little book. The Dewan of Cochin; M. R. Ry. Rao Sahib E. Krishna Memon Avl., Commissioner of Devaswams, Cochin; P. Anujan Achan, Govt. Archæologist, Cochin, and Prof. K. Rama Pisharoti of the Maharaja's College, Ernakulam, have all favoured me with information pertaining to Pūrṇasarasvatī's life and his associations with Tripunithura. Mr. D. G. Padhye, B.A. has helped me a good deal by carefully reading the proofs and suggesting a few emendations. I offer my most sincere and grateful thanks to all the above mentioned gentlemen for the help they have rendered in the preparation of this edition. I am thankful to my student-friends Mr. B. M. Kulkarni, T.D., and Mr. N. V. Saswadkar for preparing the press copy. My thanks are also due to the late Dr. N. G. Sardesai for his readiness to publish this work first through the *Poona Orientalist* and then to include it in the *Poona Oriental Series*. I must not omit to thank the Manager of the Samarth Bharat Press, Poona, for the interest evinced by him in the printing of this book.

Vijayādaśamī,
8th October 1943.
327 Sadashiv, Poona 2.

N. A. GORE

CONTENTS

INTRODUCTION[1]

Manuscript Material :—Aufrecht does not record any MS. of the *Ṛjulaghvī* in his Catalogus Catalogorum. As far as I know, it is preserved in a single MS. which is in the possession of M. R. Ry. Charalayam Raja Kunnamkulam, Cochin State. A transcript of it made in 1919–1920 is kept in the Govt. Oriental MSS. Library, Madras. The text of the *Ṛjulaghvī* presented here is based on the authorised copy of the above-mentioned transcript at Madras, bearing the R. No. 3016. According to the description of this transcript (or MS.) given in the Triennial Catalogue of MSS. vol. iv. pt. 1, Sanskrit A, it is written on paper in the Devanāgarī script and contains 24 folios, each folio having 20 lines on an average; folio 24b is left blank. I tried to get a fresh transcript of the original (Cochin) MS. or at least its description, but the Deputy Secretary to the Govt. of Cochin, in his letter dated the 31st January 1942, informed me that "the manuscript referred to could not be traced."

Fortunately for us, however, the work as now available in the transcript at Madras is preserved in a complete form, except for a lacuna here and there: there appears to be some gap between stzs. 31 and 32; at least two lines are missing between stzs. 18 and 19, and the last line of stz. 35 and the first of stz. 255 are also wanting. Otherwise the text is generally well preserved. There are, however, a number of cases where difficulty is felt in getting at a clear meaning due to scribal errors: e. g. ह is written for the correct भ; न for य; त for क; म for व; र for द or प; व for ध or द्य; स for म; ग for व; च for न; क for तृ; ग्र for त्र

1. This Introduction is based on "The Ṛjulaghvī : a metrieal epitome of the Mālatīmādhavam" a paper submitted by me to the Eleventh All India Oriental Conference, Hyderabad, 1941.

and *visarga* and *anusvāra* are at times dropped. As the copy supplied to me and the transcript at Madras from which it is made are in the same script viz. Devanāgarī and is also carefully compared with it by a Śāstrin different from the copyist, it is likely that these scribal errors must have arisen, in course of time, owing to the orthographical similarities of some south-Indian script through which the original MS. was handed down.

Procedure of Text-Constitution :—In constituting the text of the *Ṛjulaghvī* I have followed the practice of correcting these errors in the body of the text; but in all such cases, the actual words in my copy are given in the foot-notes. Emendations also had to be made in a few cases where lacunas were found in the copy. Errors in the 19 stzs. which are quoted from the Mālatīmādhava[1] are corrected with the help of the original play itself.

The Author : His Works and Date

In the concluding stz. of the *Ṛjulaghvī*, the name of the author is given as Pūrṇasārasvata[2], but this is due to metrical considerations and the real name of the author is Pūrṇasarasvatī only, as is proved from another work of our author, the *Haṁsasandeśa*, in the concluding stanza of which also Pūrṇasārasvata is given as the author's name.[3] In all other works of the author which have come to light so far the form Pūrṇasarasvatī only occurs as the author's name.

His Works :—The Catalogus Catalogorum of Aufrecht does not mention Pūrṇasarasvatī as an author, though under *Meghadūta* he records a commentary on it called the *Vidyullatā*, which we now know from the internal evidence

1. See Index III.
2. Stz. 266, कृतिरियमृजुलघ्वी पूर्णसारस्वतस्य ।
3. Stz. 102, पूर्णज्योतिःपदयुगजुषः पूर्णसारस्वतस्य ।

to be the work of Pūrṇasarasvatī. Recently, however, manuscripts of some of the works of Pūrṇasarasvatī have been discovered in the South and the information about their nature and form that is available from the Descriptive Catalogues of MSS. in the Govt. Oriental MSS. Library, Madras, and other sources, is noted below.

(1) The *Vidyullatā*. The *Vidyullatā*[1] which is a commentary on the *Meghadūta* is published as the 15th volume of the Vani Vilas Sanskrit Series, Srirangam, together with the text of the *Meghasandeśa*. The Vani Vilas Press amply deserves our thanks for bringing out an edition of this important commentary on the *Meghadūta*, for it is the most exhaustive of all the commentaries on the *Meghadūta* so far published. Not only does Pūrṇasarasvatī give lucid explanations of words and phrases in the text, discuss occasionally varient readings and explain the figures of speech, but also devotes considerable space to bringing out the beauty of the poem by pointing out the appropriateness of the various expressions used in the poem. "It is a very critical study of the poem itself."[2] Another important feature of the *Vidyullatā* is the wealth of quotations from various books and authors, found in it.

(2) The *Haṁsasandeśa*[3]—The Trivandrum Sanskrit Series has published another work of Pūrṇasarasvatī called the *Haṁsasandeśa*. "The subject of this Sandeśa is the message communicated to Lord Śrīkṛṣṇa sporting in the Vṛndāvana, by a damsel residing in Kāñcīpura who was enamoured of Him on beholding His triumphant procession on the occasion of a festival." It contains 102 stanzas, composed in the Mandākrāntā metre.

---

1. Sri Vani Vilas Sanskrit Series, Srirangam, 2nd Ed. 1925.

2. Ed. of the *Vidyullatā*, Preface p. ii.

3. Trivandrum Sanskrit Series No. CXXIX, 1937. Edited by K. Sāmbaśiva Śāstri.

(3) Next to the *Haṁsasandeśa* the *Kamalinīrājahaṁsa*[1] is the only other original work of Pūrṇasarasvatī so far known. "It is a drama in five acts describing the love between Kamalinī and Rājahaṁsa and their subsequent union. It is said to have been staged on the occasion of the Spring festival of god Śiva celebrated in Vṛṣapura in the Kerala country."

(4) Pūrṇasarasvatī has also written a commentary on the *Anargharāghava* of Murāri, called the *Anargharāghavaṭippaṇa.*[2]

(5) Besides abridging the story of the Mālatīmādhava in the *Ṛjulaghvī*, our author has written a commentary on the same play, called the *Rasamañjarī.*[3] To judge from the few extracts given in the Descriptive Catalogues and the large number of folios on which it is written,[4] it appears to be very comprehensive and exhaustive like his *Vidyullatā* on the *Meghadūta.*

(6) Though the Author Index published by the Govt. Oriental MSS. Library, Madras, would inform us, under the name Pūrṇasarasvatī, that one of his works is called *Sukhabodhinī*, this is no doubt a misprint for the correct title *Bhaktimandākinī*[5] which is a commentary on the *Viṣṇupādādikeśāntastuti* by Śrī Śaṅkarācārya.

---

1. Government Oriental MSS. Library, Madras, R. No. 12509.

2. Government Oriental MSS. Library, Madras, R. N. 2717, Trivandrum MSS. Library Nos. 1012 and 4910.

3. Government Oriental MSS. Library, Madras, R. Nos. 3071, 4380, 2858; Adyar Library, No. 24 C 7 के 482; Trivandrum MSS. Library No. 2525.

4. GOML, Madras, MS. R. No. 3071 consists of 214 folios of $10\frac{7}{8} \times 9\frac{5}{8}$ inches though it breaks off in the 9th acr.

5. GOML, Madras, R. No. 3181 (ç) (इत्थं) पादादिकेशस्य भगवत्पाद-निर्मिते । भक्तिमन्दाकिनीं व्याख्यां चक्रे पूर्णसरस्वती ॥ सुखबोधिनी, by the by, is a com. on the सिद्धांतकौमुदी, by नीलकंठ, GOML, Madras, R. No. 135.

These six, together with the (7) *Ṛjulaghvī* are the only seven works of Pūrṇasarasvatī for which we have a definite MSS. evidence to rely upon. But a few more works are also ascribed to Pūrṇasarasvatī and the information about them so far available from other sources is recorded below in the hope that more reliable and definite details would be forthcoming in course of time. M. Krishnamachariar mentions that Pūrṇasarasvatī wrote (8 and 9) commentaries or the *Uttararāmacarita* of Bhavabhūti and on the *Nāṭya-śāstra* of Bharata.[1] According to Mr. M. R. Kavi, Pūrṇa-sarasvati has written (10) an epitome of Abhinavagupta's commentary on the *Nāṭyaśāstra.*[2] In his Introduction[3] to the *Haṁsasandeśa*, Mr. K. Sāmbaśiva Śāstrī mentions yet another work of Pūrṇasarasvatī viz. (11) a commentary on the Śivakeśapādādi-stava, while T. G. Ramasuba Iyer, B.A. of Trivandrum informs[4] that Pūrṇasarasvatī has written (12) a commentary on the *Śiśupālavadha* of Māgha. (13ff.) Lastly it may be mentioned that according to reports current among Kerala Pandits, Pūrṇasarasvatī had composed commentaries on all the works of Kālidāsa.[5]

1. See *History of Classical Sk. Lit.*, p. 624, for his reference to the com. on the उत्तररामचरित ; but he records no MS. of it in the foot notes on that page. In reply to my letter containing a querry on this point, he wrote to me on 9th August 1941, "...I cannot say where I got the information about Pūrṇasarasvati's commentary of Uttara-rāmacatita.... It is said, he wrote a commentary on Bharata's Nāṭya-śāstra."

2. Pp. 10 f. of Preface to his ed. of the Nāṭyaśāstra Vol. I, GOS. "There is an epitome for this commentary (अभिनवभारती) from the beginning to the middle of the 6th chapter which was probably written by पूर्णसरस्वती."

3. TSS. No. CXXIX. p. iv.

4. In his letter, dated the 16th April 1942 : "He is also known to have written a commentary on Māgha's Śiśupālavadham."

5. Sk. Introduction to the *Vidyullatā*, p. 12, "कालिदासीयानां सर्वेषामपि काव्यानामयं व्याख्यातेत्यपि केरलेषु बहवः कथयन्ति।"

Life and Date of Pūrṇasarasvatī

Like most of the Sanskrit writers Pūrṇasarasvatī also is indifferent about giving any information in his works which would enable us to determine the salient facts of his life such as the place where he lived, the time when he flourished, the family to which he belonged or the exact number of his works.

He is believed to be a Kerala Brahmin belonging to the family of Kaṭṭumaḍat (काटमास), and a native of the place called Triccambara[1] i.e. modern Trichur in Cochin State. His name would suggest that he had adopted Sannyāsa, for the suffixes *giri*, *tīrtha*, *bhārati*, and *sarasvatī* are added on to the names of Sannyāsins only. According to some people, however, he was a Vaiṣṇava Brahmin of Kāñcīpura[2] while yet others consider him to be a Nambudiri Brahmin of a village near Guruvayūr[3] in the Malabar District of the Madras Presidency. His connection with Cochin is pointed out by the fact that his drama was acted (for the first time) at Vṛṣapura in the Kerala country. But it would be known more precisely if the exact significance of the term Pūrṇajyotiḥ occurring in the Introductory and Concluding stanzas in some of his works[4] can be accurately fixed. He offers salutation to Pūrṇajyotiḥ, attributes the successful completion of a commentary to his grace, considers himself

---

1. Ed. of the Haṁsasandeśa, TSS. No. CXXIX, Introduction p. iii.

2. Ibid, p. iii.

3. M. Krishnamachariar, in his letter referred to above in foot note 15,—"Pūrṇasarasvati seems to have lived 300 years ago and was a Nambudiri Brahmin of a village near Guruvayur."

4. (*a*) The Vidyullatā, Intro. stz. 5*a*, पूर्णज्योतिश्चरणकरुणाजाह्नवी-पूतचेताः। and concluding stz. 1*a* पूर्णज्योतिःपदाब्जपरमाणुः and concluding stz. 4 यस्य भासां जगद्भाति यद्भासा भाति मन्महः। अविद्याविद्विषे तस्मै श्रीपूर्णज्योतिषे नमः॥ This last = Intro. stz. 2 of the *Rasamañjarī*.

to be the particle of dust on the lotus-like feet of Pūrṇajyotiḥ, the world, he says, is manifested by the light of Pūrṇajyotiḥ and prays that Pūrṇajyotiḥ should be ever present in his heart. He refers to Pūrṇajyotiḥ in the *neuter gender* also. This has been taken by some scholars as indicating that Pūrṇajyotiḥ was his favourite deity.[1] According to M. Krishnamachariar, this Pūrṇajyotiḥ is the same as the presiding deity of the famous temple at Trippunithura in Cochin.[2] This deity is also known by the name of Pūrṇatrayīśa or more popularly as संतानगोपालकृष्णस्वामी, and is represented by the image of Viṣṇu seated on Ananta.[3]

(*b*) प्रणम्य सच्चिदानन्दं पूर्णज्योतिर्निरञ्जनम् ।
अनर्घराघवं नाम नाटकं व्याकरोम्यहम् ॥
—Intro. stz. 1 of the अनर्घराघवटिप्पन.

(*c*) मालतीमाधवस्येत्थं दशमाङ्कार्थचर्चनम् ।
पूर्णज्योतिःप्रसादेन चक्रे पूर्णसरस्वती ॥
—A similar stz. is found at the end of his com. an each act of the Mālatīmādhava.

(*d*) यद्गीतार्थश्रवणरसतो ध्वस्तमोहान्धकारः कृष्णानन्दी त्रिजगति नरो जिष्णुभूतं जिहीते । स्वस्मिन्नेव प्रकटितमहाविश्वरूपं तदेकं पूर्णज्योतिः स्फुरतु हृदि मे पुण्डरीकायताक्षम् ॥ —Another Intro. stz. to रसमंजरी.

(*e*) पदवाक्यप्रमाणनेत्रत्रयनिरीक्षणापरपरमेश्वरपूर्णज्योतिर्मुनिवरनिहितनिसृतकरुणामृतपूर्णचन्द्रेण पूर्णसरस्वतीनामधेयेन कविना etc. Prologue to the कमलिनीराजहंस.

1. See stz. यद्गीतार्थ etc. in the foregoing foot-note.

2. Sk. Intro. to the Vidyullatā p. 11 :

" यतोऽयमादावन्ते च पूर्णज्योतिरभिधमीश्वरं स्मरति । स च गोश्रीराज्ये (कोच्चि) 'तृप्पूणितुरे' इति सुप्रथिते देशे महति क्षेत्ररत्ने अद्यापि कृतसंविधानः ।

3. Mr. P. Anujan Achan, the Government Archæologist of the Cochin State was kind enough to inform me in his letter of the 17th September 1941 to the following effect : "There is a very ancient temple at Trippunithura, a placc six miles to the east of Erankulam, whose presiding deity is called by the name Pūrṇatrayīśa or Pūrṇa-

But it would be more reasonable to hold that Pūrṇajyotiḥ is the name of the *Guru* of Pūrṇasaravatī, as is evident from the expression 'Pūrṇajyotirmunivara', occurring in the Prologue of his *Kamalinīrājahaṁsa*. Prof. K. R. Pisharoti also, who has studied the history of the Shrine at Trippuṇithura, is of opinion that that Shrine 'is never termed by this name [i. e. Pūrṇajyotiḥ] either in records or literature......My firm conviction is that Pūrṇajyotiḥ was the name of the author's Guru.'[1] "We know from the other works of पूर्णसरस्वती that he was a Śiṣya of पूर्णज्योतिः also called पूर्णज्योतिर्मुनि."[2]

Date :—Pūrṇasarasvatī refers to a number of authors and works in his commentary on the *Meghadūta* and there is also a large number of quotations in it which are given anonymously. The same must be the case with his other commentaries also. If we can settle the date of Pūrṇasarasvatī, it will be of great use in fixing the relative chronology of other authors referred to by him. Pūrṇasarasvatī has been assigned by Mr. K. Sāmbaśhiva Śāstrī to a period between 1150–1590 A. D. on the grounds that he mentions Divākarasūrī the teacher of Śāradātanaya (the author of Bhāvaprakāśanam 1175–1250 A. D.) on the one hand and does not mention the great scholar and devotee Śrīnārāyaṇabhaṭṭapāda on the other.[3] According to M. Krishnamachariar, he is posterior to Mallinātha (midde of the 15th)

jyotis. The image is that of Vishnu seated on Ananta — popularly known as Santanagopalakrishna." In another letter of his, dated the 2nd October 1941, he further informs me that the temple "must have been existing in the 11th or 12th century A.D., as has been surmised from an old Vatteluthu inscription found in the temple."

1. In his letter to me, dated the 25th September 1941,
2. In another letter of his to me, dated the 10th September 1941.
3. Ed. of the Haṁsasandeśa, Intro. p. iv.

as he refers to Mallinātha's commentary in his Vidyullatā.[1] But this statement does not appear to be correct; for I have verified all the references where Pūrṇasarasvatī refers to earlier commentators, but there is none which unmistakably points to Mallinātha. In the *Vidyullatā* Pūrṇasarasvātī quotes from the *Prabodhacandrodaya*, which is assigned to a period of 1097–1165 A. D. Therefore 1165 A. D. would be the upper limit for Pūrṇasarasvatī. If the statement of Prof. K. R. Pisharoti that the *Vidyullatā* is criticised by Parameśvara of Payyura Mana, probably identical with Parameśvara Mīmāṁsācakravartī, the son of Ṛṣi II and contemporary of Uddaṇḍa is correct, we can fix the lower limit of Pūrṇasarasvatī to be not later than the middle of the 15th century. So on the strength of the data so far available, we can assign Pūrṇasarasvatī to the period 1200 A. D.—1450 A. D.

---

1. Sk. Intro. to the Vidyullatā, p 11, " अयं च व्याख्याता मल्लिनाथादर्वाचिन इति ज्ञायते, यतोऽयं मल्लिनाथीयं व्याख्यानमेव केचिदिति (sic) तत्र तत्र निर्दिशति ।" This is on the face of it incorrect, for केचित् will refer to many commentators before him; when only one is referred to, कश्चित् is used. The following are the only references to earlier commentators in the Vidyullatā : (1) अत्राह कश्चित्—' यक्षो रामगिरौ न्यवसदित्युक्तम्; उपरि तु तत्सन्देशप्रकारः प्रपञ्चयिष्यते अतोऽस्माकं पठतां शृण्वतां च किमायातमिति । p. 6; (2) कनकवलयस्यैकस्य धारणं विरहचिह्नं इति केचित् । p. 8; (3) कवेर्यक्षवृत्तान्ते सीताराघवसमाधिरस्तीति केचित् । p. 7; (4) कथमपीति [पाठः] इति केचित् । p. 38. This reading is found in Mallinātha's and also in Cāritravardhana's commentary, who is admittedly earlier than Mallinātha. (5) घ्राणे तु सारङ्गा गजा इति केचित् । p. 37; (6) रामगिर्याश्रमेषु रामेण चिरमध्युषितत्वात्तेनैव नाम्ना प्रसिद्धो गिरिः चित्रकूट इति केचित् । अन्यः कश्चिदित्यन्ये । p. 6; (7) सर्पवेणीति कृष्णभुजंगमभोगमण्डलमिति केचित् । p. 33.

The Ṛjulaghvī—An Appreciation

The *Ṛjulaghvī* consists of 265 stanzas composed in various metres. After offering salutation to Bhavabhūti, Pūrṇasarasvatī says, "As the plot of the excellent drama, the Mālatīmādhava, is very complicated and hence difficult to be comprehended by the beginners, I give a short account of the same in verses written in diverse, pleasing metres."[1] It is not, however, an act-by-act summary of the drama, but an abridgment of the plot in the natural order of the events.

A noteworthy feature of this epitome is that about 19 stanzas[2] from the Mālatīmādhava itself are inserted in the body of his work by Pūṇasarasvatī.

To the credit of Pūrṇasarasvatī it must be said that these verses of Bhavabhūti do not appear incongruous when read along with those written by Pūrṇasarasvatī himself.

Another point to be noticed in the *Ṛjulaghvī* is that it contains a few details of information which are not found in the *Mālatīmādhava*. Hence they are either invented by Pūrṇasarasvatī himself for giving a completeness to the story, or were borrowed by him from some source which is now lost to us. But the earlier conjecture seems to be more probable as he expressly says that he is writing an abridgment of the *Mālatīmādhava*. They are as follows:—The names of the kings of Vidarbha and Padmāvatī were Guṇavarman and Padmavarman respectively; Mādhava was senior to Mālatī by five years and that Bhūrivasu's father was called Keśava and Mādhava was the name of

(1) प्रकरणतिलकं यन्मालतीमाधवाख्यं सुकुटिलमितिवृत्तं यस्य बालैर्दुरापम् ।
सरसविविधवृत्तैः पद्यबन्धैस्ततोऽहं प्रगुणविरचितं तद्दर्शयिष्ये समासात् ॥२॥

2. A list of these stanzas is given at the end of the Text in Index III, showing the place they occupy in the *Ṛjulaghvī*.

Devarāta's father and they both were the residents of Padmāvatī.

Pūrṇasarasvatī employs a variety of metres. In such a short poem of only 266 stanzas he uses as many as 31 different metres, and they include two rare metres viz. the *Nardaṭaka* and the *Nārāca*. Judged by the frequency of use, the *Vasantatilaka* seems to be his favourite metre, the *Upajāti*, *Anuṣṭubh* and *Mālinī* coming next in order.

The importance of the *Ṛjulaghvī*, however, does not lie in these things only. As the self-imposed task of Pūrṇasarasvatī was to give the summary of another man's work, naturally there was not much scope for him to display his talents or to give free-play to his imagination and poetical faculty. Notwithstanding this disadvantage, he has lost no opportunity of exhibiting his poetic skill, of course, without any detriment to the general trend of the plot. In fact, if we ignore for the moment the explicit statement of the author that it is an epitome of the great play of the celebrated poet Bhavabhūti we shall be easily pursuaded to grant that it is an original charming little poem by Pūrṇasarasvatī, complete in itself and not altogether lacking in poetical merit. The method he has followed in this work is not to tell the story in a bald, matter-of-fact fastion ; he is very eager to tell it in a pleasing and attractive style. As Bhavabhūti was writing a drama and therefore was mainly concerned with the psychological interpretation of character through action, he has left off certain places and things with a mere mention but Pūrṇasarasvatī was aware of the rôle of a narrative poet and therefore he has emphacised just those things which were left out of the drama :—

Pūrṇasarasvati's description of Nandana is striking—

नन्दनो गतवयाश्च्युतरूपः । २९ द्वि.

गतवयसि विरूपे नन्दने मन्दबुद्धौ । ५६ प्र.

वध्वाः सद्म प्रविशति वरे वानराभे सुजीर्णे । १४३ प्र.

After the manner of Aśvaghoṣa, Kālidāsa and Bāṇa, but with remarkable restraint he describes in a single stanza the impression made by Mādhava's handsome and youthful figure on the young damsels of Padmāvatī—

तमीक्षमाणा नगरे तरुण्यः
स्वीयैर्मनोभिस्तरलायमानैः ।
निरस्यमानानपि नीविबन्धान्
अनङ्गपीडाभिरचेतयन्त्यः ॥ २७ ॥

Though Bhavabhūti has not described the temple of the fearful goddess Karālā, Pūrṇasarasvatī supplies us with one in these terms—

प्राकारेण हिरण्मयेन कलितं माणिक्यरोचिश्छटा-
बालभ्रभ्रमरीचिवीचिपटलस्पष्टस्फुरद्गोपुरम् ।
दूरादायतनं दिवेव ददृशे वीरेण घोरोज्ज्वलं
यत्रास्ते विविधोपहाररसिका काली करालाह्वया ॥ ८५ ॥

He graphically describes the fight of Mādhava and Makaranda with the city-guards—

ततः प्रववृते तयोरतिभयङ्करः सङ्गरः ।...
पदाघातैः कांश्चित्कतिचिददयैर्बाहुहननैः
प्रकोष्ठांशैः कांश्चित्कतिचन घनैरूरुघटनैः ।
असङ्गादाच्छिन्नैः कतिचन तदीयैः प्रहरणैः
भटंमन्यान् सैन्यान्भयतरलतां निन्यतुरुभौ ॥
प्रहरणममुचन्प्रपेतुर्धरण्यां दिशो दुद्रुवुः
क्षतभवमवमन्विलेपुः सशोकं मुमूर्च्छुश्चिरम् ।
शरणमुपययुस्तवास्मीति रेटुर्जहुर्जीवितं
प्रतिभटपुरुषा रुषा मोहिताभ्यां उभाभ्यां क्षताः ॥१८८–१९०॥

Makaranda disguised as Mālatī at the instance of Kāmandakī is described in a very charming style—

आलोलैरलकैरपह्नुतमुखीमाविस्फुरत्कुण्डला-
माश्लिष्टामवकुण्ठनांशुकपटेनाश्यानचर्चारसाम् ।

आकल्पैर्नवरत्नकल्पघटितैरर्चिभिराच्छादिता-
मानिन्ये पितुरालयं भगवती मायामतीं मालतीम् ॥ १३८ ॥

But the best and most effective is the description of the indignation, expressed by the ladies of the city at the prospect of the marriage of the beautiful and delicate Mālatī with the ugly and old Nandana :—

मधुरवचसि बाले माधवे मन्मथाभे
जयति गुणनिधाने श्रीमति ख्यातवंशे ।
वरमपरमयोग्यं प्रोद्यता या वरीतुं
मतिरहह किमन्धा मालतीबान्धवानाम् ॥
मरणमपि वरं यद्द्वेषजं मानसार्ते-
र्न तु परिणयलक्ष्मीरीदृशैर्नित्यशल्यम् ।
किमपरमभियुङ्क्ते वस्तु सौम्यं कृतान्तः
किसलयमिव धत्ते (?) केवलं दग्धुकामः ॥
हृदयमतिकठोरं मालतीमातुरित्थं
दुहितरमथ मग्नां याहि पश्यन्त्युदास्ते ।
ऋजुमतिरथ वा सा किं वराकी विधत्तां
पितरि दुहितृरत्नं काऽपि विक्रेतुकामे ॥ १४४–१४६ ॥

Not only in description does Pūrṇasarasvatī show himself to be adept but also in poetical fancy. On seeing Mādhava who was sent to Padmāvatī for higher education in politics, Bhūrivasu was naturally reminded of his pledge to Devarāta to give his daughter in marriage to Mādhava. This fact is beautifully depicted with the help of a simile—

महीयसी भूरिवसोः प्रतिज्ञा मनस्यगाधे सरसीव सुप्ता ।
विलोकनादस्य विबुध्यमाना नवत्वमूहे नलिनीव भानोः ॥ २८ ॥

The dejection and sorrow of Mādhava and Mālatī at the announcement of the latter's betrothal to Nandana is similarly described in a very charming manner—

इति गिरमुपकर्ण्य वर्ण्यमानां
सपदि सुता सचिवस्य माधवश्च ।
शशिरुचिकुमुदाकराविवोभा-
वुषसि विवर्णतरौ बभूवतुस्तौ ॥ ७० ॥

The departure of Madayantikā after she has stolen the heart of Makaranda is thus described in language full of pleasing alliterations and puns.

मकरन्दमिव स्फुटारविन्दान्मकरन्दान्मदयन्तिका मराली ।
परिलुण्ठ्य मनः सपक्षपातात्प्रियसख्या सह मन्दिरं प्रतस्थे ॥ ७२ ॥

We also get a very graphic word-picture of Mādhava when he wandered alone in the cemetery with the intention of selling human flesh.

करकलितकृपाणः कुन्तलैरूर्ध्वबद्धैर्दृढपरिकरबन्धः श्लिष्टचण्डातकश्रीः ।
दधदितरकरेऽसौ शस्त्रपूतं नृमांसं व्यरुचदलमुपेतौ वीररौद्राविवैक्यम् ॥ ७७ ॥

The poet's imaginative power is seen at its best when he describes the Capital adorned with reddish umbrellas, white *chowries* and sky-high banners, and the mansion of Bhūrivasu decorated for the forth-coming marriage ceremony, appearing like an aerial car of the gods—

अरुणकिरणमित्रैरुच्छ्रितैरातपत्रैश्चलितकनकदण्डोड्डामरैश्चामरैश्च ।
सुरसरिदभिमृष्टैः केतुपट्टैश्च जुष्टा कमलकुमुदहंसैर्दीर्घिकेवाद्युतद् द्यौः ॥१०५॥
उदस्तमणितोरणं नवविचित्रचित्रोज्ज्वलं दुकूलपटपट्टिकारचितचारुचन्द्रोदयम् ।
विशेषपरिभूषितैः परिजनैः परिद्योतितं विमानमिव वैबुधं विररुचे वधू-
मन्दिरम् ॥ १४० ॥

The above-quoted instances will show that the *Upamā* and the *Utprekṣā* are the figures of speech that he uses very often, and we can say without hesitation that they are usually very pleasing and effective. A simile like the one seen in प्रशमैकनिधिः प्रमेव साक्षात्सकलार्थेषु परं प्रमाणमासीत् is reminiscent of Kālidāsa's grand similes. But unlike Kālidāsa

and other great poets he does not excel in expressing universal truths in the form of the *Arthāntaranyāsa alaṅkāra* and we come across only about four instances of this figure of speech :—

मतिशालिनां किमिव नाम दुर्घटम् ।। ३३ ।।
नयतां हि संवरणमात्मधनम् ॥ ३६ ॥
साध्यं किमिव हि यन्न साधयेयुः
शुद्धा धीः श्रुतममलश्च पक्षपातः ॥ ३७ ॥
अभियुङ्क्ते वस्तु सौम्यं कृतान्तः ॥ १४५ ॥

But the author displays greater skill in the use of figures of words, his forte being *alliteration* of every kind, which can be observed almost in any stanza. Some of the most striking instances are :

स दक्षिणैर्दक्षजनाग्रगण्यः ॥ १०९ ॥
कामन्दकी कामदुघा बभाषे ॥ १११ ॥
मालतीं स्वजनमौलिमालतीम् ॥ २१ ॥
सकलासु कलासु पारदृश्वा ॥ ११ ॥
पद्मावतीं पद्ममुखो जगाम ॥ २५ ॥
चित्ते विद्धा चित्तयोनेः पृषत्कैः ॥ ४२ ॥

पद्मावतीं प्रव्रजिता प्रतस्थे पद्मामिव द्रष्टुमिलावतीर्णाम् ॥ २२ ॥
महीयमानो मधुनेव साक्षान्मान्येन सख्या मकरन्दनाम्ना ।
महर्द्धिरद्योतत माधवोऽसौ मनोभवं प्रज्वलयन्वधूनाम् ॥ २६ ॥
विलासिनीं व्रीडयतीं विलोभयन् विदग्धमुग्धैरवलोकनोदितैः ।
विहारिकोद्यानविहारमन्दिरे विभुः कृतार्थो विजहार माधवः ॥ १३८ ॥

The author displays a perfect command of vocabulary and his language is marked by ease and grace. Generally the choice of words is happy and rare words are, as a rule, avoided. But the poem contains a few interesting cases of rare words :

आयल्लक (45); निसृष्टार्थदूत्यम् (39); (though निसृष्टार्थ is given निसृष्टार्थदूत, °दूती or °दूत्य is not given by MW.); भणिती (भणिति only in MW.); गरिष्ठ (12) in the sense of गुरुश्रेष्ठ (गरिष्ठ is a case of a noun with the termination of the superlative degree added on to it); नन्दथु (71), and चण्डमुण्डा (92); अलिक (91) forehead. The use of the perfect participle of वच् in Classical Sk. (136), आकल्प dress or decoration, पुष्पदन्तौ, the sun and the moon, नी Atm., बुध् 4th conj. Atm. may be noted as rather rare.

From the foregoing brief account of the *Ṛjulaghvī* and its literary merit, we shall be convinced that the style of Pūrṇasarasvatī is on the whole very pleasing and graceful. When we remember that he shows such skill even when abridging another's literary work which did not leave much scope for the display of his originality and poetic faculties, we feel confident that his original works will prove him to be a poet of no mean order. It is hoped that this little effort of the present editor will draw the attention of learned scholars to the scholarship and literary achievement of Pūrṇasarasvatī and arrangements would be made to publish critical editions of all his works.

The Story

There lived in the city of Padmāvatī two learned Brahmins named Mādhava and Keśava. Devarāta was the son of Mādhava and Bhūrivasu that of Keśava. They were great friends and studied together at some famous seat of learning where Kāmandakī was their fellow-student. Being anxious to continue their friendship even in after-life, they promise each other before parting from their Guru's house, in the presence of Kāmandakī and her pupil Saudāminī, that they would bring about a marriage between their own children. In course of time, Devarāta became

a minister of the King Guṇavarmā of Vidharbha, the modern Berars, and had a son named Mādhava. Bhūrivasu enjoyed a similar position at the court of King Padmavarmā of Padmāvatī and had a daughter named Mālatī. Devarāta sent his son Mādhava with his companion Makaranda to Padmāvatī to complete his education. On seeing Mādhava, Bhūrivasu was reminded of the solemn promise of his student-days. But a great difficulty cropped up at this stage, in that Nandana, a favourite of the king, asked for the hand of Mālatī, through the king. As Bhūrivasu could not flatly refuse the king's request he made an evasive reply and requested Kāmandakī to bring the young people together and arrange for a secret marriage between them, in order to baffle any attempt on the part of the king to stop the marriage. With the help of the friends and attendants of Mādhava and Mālatī and her own pupils, Kāmandakī manages to bring Mādhava to the notice of Mālatī several times and she falls in love with him, and paints his portrait on a canvas. Mādhava, too, sees the beautiful Mālatī in the city-garden on the occasion of Cupid's festival and loves her at first sight. His servant Kalahaṁsa, at this point, shows him his portrait drawn by Mālatī, which naturally assures him of her love for himself. He also draws the portrait of Mālatī on the same canvas and writes a stanza expressive of his love-lorn condition. Kāmandakī tries to prepare Mālati's mind for a secret marriage by praising to her the many noble qualities of Mādhava, by telling her how maidens like Śakuntalā had behaved under similar circumstances and by bringing to her notice the ugliness and stupidity of Nandana. She also insinuates that Bhūrivasu was sacrificing Mālatī for pleasing the king. Then one day she took Mālatī to the Śiva-temple, apparently to bow down to the deity and related to her the desperately love-sick condition of Mādhava, who was lying concealed in the

adjoining bower of creepers, and Lavaṅgikā who had accompanied Mālatī declared that Mālatī too was pining for Mādhava. Just then it is reported that Madayantikā was attacked by a tiger which had broken loose from its cage and Mādhava rushes out to help Madayantikā and is greatly admired by Mālatī for this act of gallantry. Before, however, Mādhava could arrive on the scene, Makaranda has already rescued her and is himself wounded by the beast and faints. Mādhava becomes unconscious at this sight.

As they regain consciousness, a messenger enters, announcing that the king has formally promised the hand of Mālatī to Nandana. Kāmandakī tries to console Mādhava, who is greatly dejected to hear the news, and goes away with Mālatī. Mādhava is, however, disconsolate and tries to win his lady-love by propitiating the ghouls by selling human flesh and repairs to the cemetary for that purpose. There he hears piteous cries from the adjoining Karālā-temple and rushes in just in time to save Mālatī whom Aghoraghaṇṭa, a Kāpālika, was about to offer in sacrifice to the terrible goddess. In the fight that ensues he kills Aghoraghaṇṭa, but lets off his female disciple Kapālakuṇḍalā unharmed. She, however, while departing threatens Mādhava with dire consequences for killing her master.

The next day, Mādhava and Makaranda are taken by Avalokitā, one of the pupils of Kāmandakī, to the temple of the guardian deity of the city and are asked to await the arrival of Mālatī in the inner sanctuary of the temple. Mālatī accompanied by Lavaṅgikā arrives shortly afterwards and Kāmandakī leads her to the inner shrine and introduces her to Mādhava and speaks words of cheer and encouragement to remove her nervousness. Kāmandakī then turns to Makaranda and asks him to put on the dress and ornaments brought for Mālatī and to get married to Nandana

in that disguise. In the meantime, Mādhava is sent to an already prepared place for being formally married to her.

Makaranda is wedded to the unsuspecting Nandana. When the latter meets his supposed wife and makes her advances of love he receives a cold rebuff and finally a kick. Nandana walks away in great anger, vowing that he would not even touch his wife again.

Then Buddharakṣitā, another pupil of Kāmandakī, brings Madayantikā to the chamber where Makaranda disguised as Mālatī was feigning sleep and asked her to scold Mālatī for her rudeness to her brother. While she is rebuking Mālatī and defending her brother's behaviour, the conversation is cunningly turned upon Makaranda and Lavaṅgikā asks Madayantikā what she would do, if Makaranda were to come there. Madayantikā replies that she considers herself as belonging to Makaranda, who had saved her from the jaws of death even by endangering his own life. Thereupon Makaranda throws off his disguise and elopes with Madayantikā from Nandana's house. But, unexpectedly, he is challenged by the city-guards and a fight ensues. Mādhava on hearing of this alarming report runs to his friend's rescue. When the king hears of the elopement of Makaranda with Madayantikā, he is greatly enraged and sends out more guards ; but Mādhava and Makaranda fight so bravely that the king who was watching the fight from his palace, was filled with admiration for the youths and on knowing of their noble birth congratulates Bhūrivasu and Nandana on getting such worthy bride-grooms, and appeases their resentment.

Soon after Mādhava went in aid of his friend, Mālatī sends Lavaṅgikā after him to warn him to be careful in the fight. Kapālakuṇḍalā finds Mālatī all alone and pouncing

upon her takes her off to Śrīparvata to kill her there. But Saudāminī rushes to her rescue in the nick of time and goes with her to her own abode.

Mādhava and Makaranda enter the garden expecting to meet Mālatī. But when they could not find her even after a great search, Mādhava faints; and believing him to be dead Makaranda wants to commit suicide. Bhūrivasu and Devarāta also, on hearing of the loss of Mālatī decide to put an end to their lives. In another part of the forest Kāmandakī Madayantikā and Lavaṅgikā, too, resolve to commit suicide on account of the disappearance of Mālatī. It is left to Saudāminī, of supernatural powers, in each case, to save all these people from disaster and death. She first revives Mādhava, assures him of Mālatī's safety and flies with him to Śrīparvata, to meet Mālatī who is already there. She then saves Kāmandakī and other ladies by bringing to them Mādhava and Mālatī and herself rushes on to the aid of Bhūrivasu and Devarāta. But in the meanwhile, Mālatī and Mādhava faint on hearing from the cries of foresters that Bhūrivasu and Devarāta are about to commit suicide. Saudāminī soon enters announcing that both the ministers are unharmed. She bows down to Kāmandakī, her preceptress and is highly complimented by her on saving the lives of so many people. Saudāminī now produces a letter from the king of Padmāvatī, declaring his approval of the two secret marriages. Kāmandakī then relates the old vow of the two ministers and the plans to secure its fulfilment, and Mādhava and Makaranda live happily with their brides and all are pleased at the happy turn of events.

ऋजुलघ्वी : मालतीमाधवकथा ।

॥ श्री ॥

॥ ऋजुलघ्वी ॥

(मालतीमाधवकथा)

महत् प्रकरणं[1] येन स्वोत्पाद्यचरितं[2] कृतम् ।
चिरन्तनाय कवये नमोऽस्मै भवभूतये ॥ १ ॥

प्रकरणतिलकं यन्मालतीमाधवाख्यं
सुकुटिलमितिवृत्तं तस्य बालैर्दुरापम् ।
सरसविविधवृत्तैः पद्यबन्धैस्ततोऽहं
प्रगुणविरचितं तद्दर्शयिष्ये समासात् ॥ २ ॥

अस्ति श्रियोऽन्तःपुरमग्रहारः
पृथ्व्यङ्गनायाः प्रथितोऽग्रहारः ।
पदं महत्पद्मपुरीति नाम्ना
धर्मस्थिराणां धरणीसुराणाम् ॥ ३ ॥

तत्रान्वयायश्रुतवृत्तवित्तौ
मान्यौ द्विजौ माधवकेशवाख्यौ ।
बभूवतुर्बद्धजगत्प्रमोदौ
भुवि स्फुरन्ताविव पुष्पदन्तौ ॥ ४ ॥

1. जगत्प्र०; महत्प्र° suggested by the Ed. of the Tri. Cat.

2. सोत्पाद्य°; स्वोत्पाद्य° suggested by the Ed. of the Tri. Cat.

ऋजुलघ्वी

पितॄनमर्त्यानतिथीन्महर्षीन्
भूतानि च प्रत्यहमेधयन्तौ ।
स्तम्भाविवोच्चैर्दधतुः[3] स्थिरौ तौ
गृहं चतुर्णां गतिमाश्रमाणाम् ॥ ५ ॥

पूर्वस्तयोरजनयत्किल देवरातं
पुण्यैः प्रसाद्य नियमैः पुरुषं पुराणम् ।
अन्यस्तु भूरिवसुमन्वितनामधेयं
तेजोभरैर्धनचयैश्च[4] समग्रभावात् ॥ ६ ॥

आशैशवादाचरतोः स्ववृत्ते-
राश्चर्यभूतैर्जगतः प्रमोदम् ।
परस्परं प्रेम तयोः परार्ध्यं
सोमत्विषोः सोदरयोरिवासीत् ॥ ७ ॥

जन्म द्वितीयं जगदर्चनीयं
सम्प्राप्य संतोषकरौ स्वपित्रोः ।
विचेरतुस्तौ विविधान्दिगन्तान्
विशिष्टविद्याग्रहणादरेण ॥ ८ ॥

तयोस्तृतीयाऽप्यभवत्सतीर्थ्या
कामन्दकी नाम महानुभावा ।
प्रव्राजिका सौगतमार्गनिष्ठा
सौदामिनी पर्यचरत्तदा ताम् ॥ ९ ॥

---

3. दधति; दधतुः suggested by the Ed. of the Tri. Cat.
4. °हरैर्वन°; °भरैर्धन° suggested in the Tri. Cat.

जननीव हितेषु जाग्रती सा
स्थिरविस्रम्भपदं तयोः सखीव ।
प्रशमैकनिधिः प्रमेव साक्षा-
दखिलार्थेषु परं प्रमाणमासीत् ॥ १० ॥

सकलासु कलासु पारदृश्वा
नृपविद्यासु चतुष्टयीष्वधीती[4A] ।
स तथा प्रथते स्म **देवरातो**
विदुषां **भूरिवसुर्**यथा समाजे ॥ ११ ॥

कामन्दकया सह सवयसा कामिताः प्राप्य विद्याः
दत्तानुज्ञौ प्रियधनसमाहारतुष्टैर्गरिष्ठैः ।
स्वीयं देशं प्रतिजिगमिषू सौहृदात्पूर्णकामौ
सौदामिन्याः सपदि पुरतश्चक्रतुस्तौ प्रतिज्ञाम् ॥१२॥

स्वां दुहितरं दुहितृमान् पुत्राय दृढं ददातु पुत्रवतः ।
इत्यावयोः प्रतिज्ञां कलयतु[5] **कामन्दकी** साशिष्येति ॥ १३ ॥

ततः प्रतीतौ स्वगृहान्प्रविश्य तौ
सतोः स्वपित्रोश्चिरकांक्षितं फलम्[6] ।
परार्ध्यसम्बन्धपराकृतश्रमं
द्वितीयमध्यूषतुरिद्धमाश्रमम् ॥ १४ ॥

विदुषां समितौ विदर्भराजो
गुणवर्मा निशमय्य तद्गुणौघान्[7] ।
विनयादुपहूय **देवरातं**
सचिवं सर्वधुरन्धरं चकार ॥ १५ ॥

4A चतुर्विधास्वधीती suggested by Pt. R. K. Patankar Shastri.
5. कलयति. 6. कांक्षितं.... 7. °वर्तनशमय्य तं गु°

पद्मावतीपुरपतिः किल पद्मवर्मा[8]
संभाव्य भूरिवसुमक्षतमन्त्रशक्तिम् ।
तस्मिन्निवेश्य धरणीभरमस्तचिन्तो
भोगानभुङ्क्त विबुधांश्च मखैरपारीन् ॥ १६ ॥

शुश्रूषया भगवतीमनुमान्य तुष्टां
सौदामिनी तदुपदिष्टविशिष्टविद्या ।
[9]श्रीपर्वतं सकलसिद्धिपदं प्रपेदे
कापालिकव्रतमधत्त च मन्त्रसिध्यै ॥ १७ ॥

गुरुप्रसादमन्त्राणां विधिवत्साधनादपि ।
सौदामिन्याः प्रसादोऽभूत्कोऽपि सिध्यष्टकान्वितः ॥ १८ ॥

[10]नाम्ना पितुः स्वस्य नरेन्द्रमन्त्री
मान्यं सुतं माधवमेव चक्रे ॥ १९

स देवरातस्य सुतो महात्मा
कामन्दकीं काम इवावतीर्णः ।
वात्सल्यविद्यामधुरप्ररोहैः
श्रेष्ठैर्गुणैः शृङ्खलयाञ्चकार ॥ २० ॥

---

8. °वर्मा. 9. 18^a wrongly repeated between 17^b and 17^c.

10. At least two lines describing the birth of माधव seem to be lost.

माधवे भजति पञ्चमीं समां
देवराततनयैकदैवते ।
आप भूरिवसुरात्मजां शुभां
मालतीं स्वजनमौलिमालतीम् ॥ २१ ॥

आकर्ण्य तां भूरिवसोः प्रसूतिं
अथोत्सवादुत्सवमापतन्ती ।
पद्मावतीं[11] प्रव्रजिता प्रतस्थे
पद्मामिव द्रष्टुमिलावतीर्णाम्[11A] ॥ २२ ॥

सा लालयन्ति भुवनैकभूषां
सौन्दर्यभारैरभिसंवृतां ताम् ।
अपोषयन्माङ्गलिकैरुपायैः
प्रवालवल्लीमिव सिन्धुवेला ॥ २३ ॥

कलासु गीतप्रमुखासु बालां
कन्दर्पविद्यासु च साधु निन्ये ।
शिक्षामसौ शिल्पविशेषदक्षां
जोत्स्ना सुमुक्तामिव भावयन्ती ॥ २४ ॥

अत्रान्तरे शिक्षितुमात्मविद्यां
आरूढतारुण्यविशेषकान्तः ।
स देवरातेन सुतो विसृष्टः
पद्मावतीं पद्ममुखो जगाम ॥ २५ ॥

11. °पतन्तीं पद्मावती. 11A. इहाव°.

महीयमानो मधुनेव साक्षा-
न्मान्येन सख्या मकरन्दनाम्ना ।
महर्द्धिरद्योतत माधवोऽसौ
मनोभवं प्रज्वलयन् वधूनाम् ॥ २६ ॥

तमीक्षमाणा नगरे तरुण्यः
स्वीयैर्मनोभिस्तरलायमानैः ।
निरस्यमानानपि नीविबन्धान्
अनङ्गपीडाभिरचेतयन्त्यः ॥ २७ ॥

महीयसी भूरिवसोः प्रतिज्ञा
मनस्यगाधे सरसीव सुप्ता ।
विलोकनादस्य विबुद्ध्यमाना
नवत्वमूहे नलिनीव भानोः ॥ २८ ॥

नर्ममित्रमथ तां नरभर्तु-
र्नन्दनो गतवयाश्च्युतरूपः ।
मालतीं नृपमुखेन ययाचे
माननीयनवयौवनभूषाम् ॥ २९ ॥

निजां प्रतिज्ञामपहातुमक्षमो
नृपस्य याञ्चां च निषेद्धुमञ्जसा ।
उदारशीलः सचिवो विसंष्ठुलां
उवाह डोलायितशेमुषीं क्षणम् ॥ ३० ॥

अथ दृढमनुचिन्त्य मन्त्रिमुख्यो
नृपतिमुवाच निराकृतच्छलेन।
प्रभवति निजकन्यकाजनस्य
प्रभुरिति तच्छलतां प्रकाशयाम ॥ ३१ ॥

[भूरिवसुः कामन्दकीं उवाच[12]]

उपचारभाषितमृतेऽपि याचते
नृपमुखेन तव दुहितरं स नन्दनः।
संविदपि वितरितुं विहिता
ननु देवराततनयाय मालतीम् ॥ ३२ ॥

नृपो यथा न विकृतिमेति
हृतिरपि यथा न संविदः।
नेतुं त्वमर्हसि तथा घटनां
मतिशालिनां किमिव नाम दुर्घटम् ॥ ३३ ॥

अवलोकितया मान्यबुद्धरक्षितया तथा[13]।
शिष्याभ्यां ते वशीकार्ये मालतीमदयन्तिके ॥ ३४ ॥

माधवे मकरन्दे च मालतीं मदयन्तिकाम्।
... ... ॥ ३५ ॥

12. There appears to be some lacuna in the text. A stanza describing that भूरिवसु went to कामन्दकी and informed her of the unreasonable demand of the King seems to be lost. I have supplied the words भूरिवसुः कामन्दकीं उवाच to bridge up this gap.

13. The transcript indicates by dots that a line is wanting after अवलोकितया etc. But I think that अवलोकितया etc. goes well with शिष्याभ्यां etc. and that माधवे etc. is in need of the second line.

न यथा मदीयमतिपूर्वकृतिः प्रथते[14] यथा च घटतेऽभिमतम्।
महिते यथा घटय कृत्यमिदं नयतां हि संवरणमात्मधनम्॥ ३६॥

तन्नीतेरिति विवृते मया भवत्यै
त्वं यत्ने नियतमितोऽधिके प्रमाणम्।
तत्साध्यं किमिव हि यन्न साधयेयुः
शुद्धा धीः श्रुतममलश्च पक्षपातः॥ ३७॥

अहं च देवरातश्च त्वयि तिष्ठावहे यतः
आवां-भूत्वा ततः सर्वं सम्पादयितुमर्हसि॥ ३८॥

संमन्त्र्येत्थं मन्त्रिमुख्ये प्रयाते
सच्छिष्याभ्यां संप्रयुक्तोपदेशा।
चक्रे हृष्टा सा निसृष्टार्थदूत्यं
स्पष्टस्नेहात् तत्प्रदिष्टाऽविशिष्टम्॥ ३९॥

कामन्दकीनियोगाद्धात्र्याः पुत्री लवङ्गिका नाम।
भवनवलभीगवाक्षे निवेशयामास[15] मालतीं बहुशः॥ ४०॥

अवलोकिता च माधवमपदेशैः सोपपत्तिकैस्तैस्तैः।
समचारयदतिचतुरा तद्भवनासन्नरथ्यया बहुशः॥ ४१॥

दृष्ट्वा दृष्ट्वा माधवं मन्त्रिपुत्री
सौभाग्याब्धिं सौधवातायनस्था।
चित्ते विद्धा चित्तयोनेः पृषत्कै-
र्वारं वारं मोहमुद्रामुवाह॥ ४२॥

---

14. प्रजथे. 15. निवेशयास.

मकरन्दोद्याने तौ मन्मथयात्रामहोत्सवे सख्यौ ।
अन्योन्यदर्शनामृतमचिन्तितोपनतमन्वभावयताम् ॥ ४३ ॥

अपृच्छदन्तिकागतां प्रसङ्गतोऽथ लिङ्गिनीम् ।
लवङ्गिकामुखेन सा प्रियस्य संभवादिकम् ॥ ४४ ॥

अभिजनधनविद्यावित्तसौभाग्यपूर्वं
गुणितमथ गुणौघं प्रेयसश्चीवरिण्या[१६] ।
सकुतुकमुपकर्ण्य श्रीमती सत्प्रयोगाद्[१७]
द्विगुणमवहदन्तःशल्यमाभल्लकेन ॥ ४५ ॥

शाकुन्तलादीनितिहासवादान्
प्रस्तावितानन्यपरैर्वचोभिः ।
श्रुत्वा तदुत्सङ्गनिवेशिताङ्गी[१८]
चिराय चिन्तास्तिमितत्वमाप ॥ ४६ ॥

बकुलकुसुममालां माधवेनाभिनद्धां
विषमरचितभागां वल्लभालोकमोहात् ।
सविनयमुपगम्य प्राप्य धात्रेयिका सा
स्तनतटभुवि तस्याः प्राणरक्षामिवाधात् ॥ ४७ ॥

मालत्या स्वविनोदनाय लिखितां तां माधवस्याकृतिम्
धात्रेयी स्वसखीं विहारनिलयां मन्दारिकां प्रापयत् ।
तद्भर्त्रा कलहंसकेन सुधिया दासेन तस्य स्वयं
तीर्थेन स्फुटमद्य माधवकरं यायादयत्नादिति ॥ ४८ ॥

16. श्चीवरिण्या. 17. सम्प्रयोगाद्वि°. 18. मदुत्स°.

मारव्यथां कथयतः सुहृदे गरिष्ठां
मालत्यपाङ्गलहरीहृतधैर्यवृत्तेः ।
कम्रा निजप्रतिकृतिः कलहंसकेन
चित्रार्पिता करमनीयत माधवस्य ॥ ४९ ॥

केनेति माधवतनुर्लिखितेति सख्या
पृष्टः प्रहृष्टमनसा कलहंसकोऽसौ ।
तस्मै तदागमनमार्गमुवाच युक्त्या
तल्लेखकं तदभिलेखनतः फलं च ॥ ५० ॥

श्रुत्वाऽथ तत्प्रियसखं मकरन्द ऊचे
तस्यां भवानिव दृढं त्वयि साऽपि रक्ता ।
तत्सङ्गमं प्रति सखे न हि संशयोऽस्ति
यस्मिन् विधिश्च मदनश्च कृताऽभियोगः ॥ ५१ ॥

अत्रैव चित्रफलके लिख वल्लभां तां
द्रष्टव्यकान्तिरिह चित्तविलोभनी ते
इत्यर्थितः प्रियतमां स युवा लिलेख
श्लोकं च तत्र दृढतत्प्रणयाग्रदूतम् ॥ ५२ ॥

जगति जयिनस्ते ते भावा नवेन्दुकलादयः
प्रकृतिमधुराः सन्त्येवान्ये मनो मदयन्ति ये ।
मम तु यदियं याता लोके विलोचनचन्द्रिका
नयनविषयं जन्मन्येकः स एव महोत्सवः ॥ ५३ ॥

अथ लवङ्गिकयोपहृतां निजां
प्रणयिना लिखितां प्रतियातनाम् ।
तदपि पद्यमवेक्ष्य तनूदरी
सदृशदुःखतया कियदाश्वसत् ॥ ५४ ॥

कुटिलनयपटुः पिता शठस्त्वां
नृपसुहृदे बत नन्दनाय दित्सन् ।
प्रभवति निजकन्यकाजनस्य
प्रभुरिति भूपमुवाच याचमानम् ॥ ५५ ॥

गतवयसि विरूपे नन्दने मन्दबुद्धौ
कथमयमनुरागस्तस्य हेति ब्रुवाणा ।
पितरि च विचिकित्सां नन्दने चोरुवैरं
समजनयदमुष्याः साधु कामन्दकी सा ॥ ५६ ॥

अभिवन्दितुमीश्वरं तया
महिते कृष्णचतुर्दशीदिने ।
समनीयत शङ्करालयं
मधुरा माधवजीवनौषधिः ॥ ५७ ॥

तदुपवनलतानिकुञ्जके
प्रथमतरं विनिवेश्य माधवम् ।
स्वविषयमनुरागमस्य सा
हरिणदृशी निजगाद शृण्वतः ॥ ५८ ॥

अथ पटुहृदया लवङ्गिका सा
प्रणयिनि शृण्वति सादरं प्रियायाः ।
अकथयदतिविस्तरेण वृत्तं
तदुपहृतस्मरखेदशोचनीयम् ॥ ५९ ॥

मदयन्तिकाऽथ सहबुद्धरक्षिता
शिववन्दनाय शिवमन्दिरं गता ।
नखरायुधेन पथि बाध्यते जवा-
दिति चुक्रुशुः प्रथममाकुला जनाः ॥ ६० ॥

कटुकं तदसौ च निशम्य वचः
क्व नु सा क्व नु सेति वदन् निरगात् ।
लतिकाभवनात् प्रिययाऽऽकुलया
स्फुटकौतुकमाशु दृशा स्नपितः ॥ ६१ ॥

नरपतिरुपयातो नन्दनस्याधिवासं
सचिववरगिरं तां तत्त्वमेवावगच्छन् ।
मनसि किल विधातुं नर्ममित्राय तोषं
पितुरदित परोक्षे मालतीं स्वस्य वाचा ॥ ६२ ॥

तत्प्रदानमुपकर्ण्य विवर्णो
माधवस्य परिशंक्य विषादम् ।
आपतन् सरभसं मकरन्द-
स्तां ददर्श मृगराडभियुक्ताम् ॥ ६३ ॥

खरनखरकदम्बदम्भोलिसंभेदमुह्यज्जन-
क्षरितरुधिरसिक्तमार्गो न यावन्मृगग्रामणीः ।
प्रमृशति मदयन्तिकां तां विलोलांशुकान्तां भिया
द्रुतगति मकरन्दनामा स तावत् स्थितो मध्यतः[१९] ॥ ६४ ॥

उरःपीठीगाढीभवदतिनिशातस्थिरनख-
प्रहारप्रश्च्योतत्क्षतजघुसृणालङ्कृततनुः ।
भुजावलगत्खड्गत्रुटितविकटस्कन्धकटकं
नरव्याघ्रो व्याघ्रं नरकनगरागन्तुमकरोत् ॥ ६५ ॥

वीरस्य तस्य विपुलेन बलेन दोष्णोः
संरक्षणेन समये दयया कृतेन ।
कान्त्या गुणैश्च विवशा मदयन्तिका सा
गाढप्रहरविधुरं प्रियमालिलिङ्गे ॥ ६६ ॥

सुहृन्मोहमुग्धस्ततो माधवोऽभूत्
परिव्राजिकाद्याश्च संभ्रान्तचित्ताः ।
सुतस्नेहवेगेन कामन्दकी तौ
समाश्वासयन्मन्त्रपूतैः पयोभिः ॥ ६७ ॥

अथ नन्दनेन पुरुषः प्रहितो
मदयन्तिकामवददुन्मदधीः ।
सचिवाय ते प्रथमजाय नृप-
स्तनयामिमामदित भूरिवसोः ॥ ६८ ॥

19. स्थितामवध्यत But cf. कुतोऽपि मकरन्द एत्य सहसैव मध्ये स्थितः । (III. 18) मा. मा. Dr. Bhandarkar's ed. p. 167.

तदुपेहि महोत्सवं विदध्याः
सुहृदो मानय दुर्हृदो हतास्ते ।
चिरकालमनोरथं तदैत-
न्महय भ्रातृविवाहमङ्गलं ते ॥ ६९ ॥

इति गिरमुमकर्ण्य वर्ण्यमानां
सपदि विवर्णतरौ बभूवतुस्तौ ।
शशिरुचिकुमुदाकराविवोभा-
वुषसि सुता सचिवस्य माधवश्च ॥ ७० ॥

अयि शशिमुखि दिष्ट्या वर्धसे भ्रातृवृद्ध्या
नियतमिति वदन्तीं लिङ्गिनीं वन्दमाना ।
अधिकमभिवहन्ती नन्दथुं[20] नन्दनस्य
प्रसभमवरजा सा मालतीमालिलिङ्गे ॥ ७१ ॥

मकरन्दमिव स्फुटारविन्दा-
न्मकरन्दान्मदयन्तिका मराली ।
परिलुण्ठ्य मनः सपक्षपतात्
प्रियसख्या सह मन्दिरं प्रतस्थे ॥ ७२ ॥

ततो गतायां मदयन्तिकायां
भूरिव्यथां भूरिवसोः कुमारीम् ।
म्लानं तथा माधवमप्यवेक्ष्य
कामन्दकी सानुनयं बभाषे ॥ ७३ ॥

20. नन्दथुर्न'

कन्यादाने न[21] हि नृपतयो लोकवृत्त्या प्रमाणं
मन्वादीनामपि न वचनं मन्महे तत्र मूलम् ।
व्याजोद्गीर्णा नियतमनृता मन्त्रिणश्चापि वाणी
तत् किं मोहं व्रजसि मयि च त्वच्छिवैकोद्यमायाम् ॥ ७४ ॥

इत्थमाश्वास्य वचनैर्मालतीमातृचोदिता ।
आदाय मालतीं दीनामगात् कामन्दकी गृहात् ॥ ७५ ॥

श्रुत्वा तद्वचनं निराशहृदयो मिथ्यासमाश्वासनं
कामित्वात् पुनराशया कवलितः कांक्षन्नुपायान्तरम् ।
एकाकी मकरन्दमप्यसुसमं मुक्त्वा छलान्माधवः
कार्यं साहासिकैर्नृमांसपणनं कर्तुं स्मशानं ययौ ॥ ७६ ॥

करकलितकृपाणः कुन्तलैरूर्ध्वबद्धै-
र्दृढपरिकरबन्धः श्लिष्टचण्डातकश्रीः ।
दधदितरकरेऽसौ शस्त्रपूतं नृमांसं
व्यरुचदलमुपेतौ वीररौद्राविवैक्यम् ॥ ७७ ॥

निर्व्यूढे रजनीमुखे तमसि च प्रौढेऽवगाढे दिशो
मेदस्फीतरुचाश्चितं हुतभुजामर्चिर्भिरभ्यर्चितम् ।
वेतालीकरतालिकापटुनटद्भूतादिगीताकुलं
कीर्णं जीर्णपिशाचिकाभिरमुना प्रापे श्मशानं पुरः ॥ ७८ ॥

21. दानं.

सीत्कारैर्भैरवाणां[22] दिशि दिशि हृषितैर्व्याप्तानां वृकाणां[23]
फूत्कारैः फेरवाणामतिकटुरुदितैरुत्कटानां किटीनाम्।
वेतालीनां च केलीकलितकिलकिलासङ्कुलैर्हस्ततालै-[24]
[25]राकीर्णं सर्वतस्तत् क्षणमिव रुरुचे शब्दतन्मात्रमात्रम् ॥ ७९ ॥

कोलाहले तत्र शमं प्रयाते शवामिषास्वादविवादमूले।
संघोषयामास कृताभिसन्धिः श्मशाननिष्ठान् प्रति भूतवर्गान् ॥८०॥

अशस्त्रपूतनिर्व्याजपुरुषाङ्गोपकल्पितम्।[26]
विक्रीयते महामांसं गृह्यतां गृह्यतामिति ॥ ८१ ॥

आघोषणामसकृदेवमुदीर्यमाणा-
माम्नायपूतवपुषा द्विजपुङ्गवेन।
आकर्ण्य तूर्णमुपजग्मुरमुष्य पश्चा-
दाथर्वणीं श्रुतिमिव स्वयमासुरौघाः ॥८२॥

आचारैर्विविधैरलौकिकविधासंवेष्टितैश्चेष्टितै-
रालापैर्विकटैर्विहारघटनाकोलाहलैर्लोहलैः[27]।
आकल्पैः सुजुगुप्सितैरनुचितारम्भैश्च संभोगकै-
स्तेषामेष चिरं जहास दयिताविश्लेषदीनोऽपि सन् ॥ ८३ ॥

22. सात्कारैः...रवाणान्दिशि°. 23. वृकानां.

24. कलिकिला. 25. तालै......सर्व°.

26. अशस्त्रपूतमव्याजं is the reading in printed eds. of the मा. मा.

27. °लोहकैः But लोहलैः appears to be the correct reading as it rhymes well with कोलाहलैः cf. क्षीरस्वामी—लुह कत्थनादौ—अमरकोश with क्षीरस्वामी's Com. Poona Oriental Series no. 43. p. 244.

निःसत्त्वानुपहृस्य पूतनगणान् सत्रासमन्तर्हितान्
देवो रुद्र इव स्वयं पितृवने बंभ्रम्यमाणः प्रभुः।
निर्विण्णो नितरां करङ्कपटलीरङ्गत्तरङ्गाकुलां
सीमन्तं पितृकाननस्य कुणपैर्दुष्टां[२८] नदीं दृष्टवान् ॥ ८४ ॥

प्राकारेण हिरण्मयेन कलितं माणिक्यरोचिश्छटा-
बालभ्रभ्रमरीचिवीचिपटलस्पष्टस्फुरद्गोपुरम्।
दूरादायतनं दिवेव ददृशे वीरेण घोरोज्ज्वलं
यत्रास्ते विविधोपहाररसिका काली करालाह्वया ॥ ८५ ॥

अनुसन्ध्यमघोरघण्टनाम्नो
नृकपालाभरणस्य मुख्यशिष्या।
उपगच्छति मन्त्रसाधनेच्छो-
र्वचसा तस्य कपालकुण्डलाख्या ॥ ८६ ॥

श्रीपर्वतादुपगताविव निर्भयौ तौ
जीवात्मकैर्बलिभिरर्चयतश्च चण्डीम्।
इत्थं पुरा श्रुतवतः पुरलोकवार्तां
तत् स्थानमेतदिति धीः प्रथतेऽस्य यावत् ॥ ८७ ॥

तावच्च हा कठिन तात नरेन्द्रबुद्धे-
राराधनोपकरणं भवतो जनोऽयम्।
वध्या विपद्यत इति श्रवसी तुतोद
सन्तप्तसूचिरिव काचिदरुन्तुदा वाक् ॥ ८८ ॥

28. °दृष्टनदी.

२

श्रुत्वा च किं न्विदमिति श्रुतपूर्वनाम-
संवादतः कलुषबुद्धिरनिष्टशङ्की ।
गन्तुं ततोमुखमियेष न च क्षमोऽभूत्
संस्तम्भकम्पितगतिः सलिलाविलाक्षः ॥ ८९ ।

गत्वा हठात् पुनरपश्यदघोरघण्टं
देव्यर्चनोपकरणं ददतीं च शिष्याम् ।
तन्मन्त्रसाधनविधावुपयाचितं प्राक्[29]
स्वं जीवितं च पुरतः कृतवध्यचिह्नम् ॥ ९० ॥

बहलघुसृणलिप्तां बद्धबन्धूकमाल्यां
अलिकनिहितलाक्षाबिन्दुमारक्तवस्त्राम् ।
बलवदरिकरस्थां बन्धुविश्लेषदुःस्थां[30]
बलिपशुपदमाप्तां प्रैक्षत प्राणनाथाम् ॥ ९१ ॥

अथ तावदकुण्ठ्यचण्डमुण्डां
कुसुमाद्यैरवतोष्य च स्तवैः स्वैः ।
अयि शंस मनोगतं तवेति
त्वरितावूचतुराकुलां कुमारीम् ॥ ९२ ॥

प्रिय माधव ! मन्दभाग्ययाऽनया
न मया[31] त्वं महितः करार्पणात् ।
परलोकगताप्यहं त्वया
परिचिन्त्येति रुरोद भामिनी ॥ ९३ ॥

29. °दुपयाचिता प्राक्. 30. दुस्थां. 31. अनया.

अथ मालतीं कुसुमचारुरुचिं
विनिहन्तुमाशु सुकुमारतनुम् ।
असिमाददे ज्वलितमस्तघृणः
कठिनो निदाघनववर्मरुचिम् ॥ ९४ ॥

सावेगमद्भुतबलः सहसाऽभिपत्य
खड्गं प्रकोष्ठकुलिशेन निरस्य दूरात् ।
निर्भर्त्स्य रोषपरुषैर्वचनैर्मुसल्यं
प्राणेश्वरीमभयदः प्रणयी डुढौके ॥ ९५ ॥

आलोक्य पोतमिव सागरमज्जने द्रा-
गात्मेशमागतमचिन्तितमेव काले ।
आनन्दशोकविषमक्षरदश्रुपूरा[३२]
वक्षःस्थलेऽस्य विपुले वनिता पपात ॥ ९६ ॥

आलिंग्य गाढमवसिक्तामिवामृतौघै-
राश्वास्य तां प्रणयवृष्टिनिभैर्वचोभिः ।
अन्वेषकेष्वपि समर्प्य पितृप्रयुक्ते-[३३]
ष्वाहन्तुमप्रतिबलो रिपुमभ्ययासीत् ॥ ९७ ॥

ततस्तयोरप्रतिवार्यवीर्ययो-
रसिद्वयाघातलसत्स्फुलिङ्गयोः[३४] ।
बभूव जन्यं प्रतिगर्जतोः क्रुधा
बलीयसोर्द्रौणिगुरुद्रुहोरिव ॥ ९८ ॥

32. °विषसक्षर°. 33. पिकप्रयुक्ते°. 34. असिद्वया°.

गतिश्च्युता[३५] सा गगने पुरा कृता
मतिः[३६] प्रनष्टा खलु मन्त्रसिद्धिजा ।
हतस्य पाषण्डपशोरधर्मतो[३७]
महीसुरेन्द्रस्य महः स्म वर्धते ॥ ९९ ॥

अथ सुचिरविमर्दाद्गाढमायस्तमूर्ते-
रसिवरमपहृत्य ब्रह्मशत्रोः कराग्रात् ।
भुवमनुविनिपात्य प्रौढमाहत्य पद्भ्यां
झटिति रटत एव व्यालुनादुत्तमाङ्गम्[३८] ॥ १०० ॥

शीर्षच्छेद्या त्वमपि तदपि स्त्रीवधो मे न युक्तः
पापे दूरं द्रुतमपसरेत्युज्झिता माधवेन ।
मत्कोपस्य प्रसरमचिराद् द्रक्ष्यसीत्येनमुक्त्वा
पाषण्डी सा दिवमुदपतद् बाष्पपर्याकुलाक्षी ॥ १०१ ॥

अथ रजनिविरामे सिन्धुपारावगाहा-
च्छुचिररुणमुपास्य प्रेयसीत्राणतुष्टः ।
नगरमविशदुच्चैर्नन्दनोद्वाहलीला-
पिशुनमुरजघोष[३९]व्याप्तदिक्चक्रवालम् ॥ १०२ ॥

ततस्तमवलोकिता भगवतीनियोगाद्रहो
निवेश्य सुहृदा समं नगरदेवतामन्दिरे ।
उपानयत मालतीं तदभिवन्दनच्छद्मना
करेणुमधिरोहितां नवविवाहवेषोज्ज्वलाम् ॥ १०३ ॥

35. गतिच्युता°. 36. मतिप्रनष्टा. 37. हतस्य...पाण्डवशो°
38. व्यालुहादु°. 39. मुरवघोष°.

कैश्चिन्मङ्गल्यगीतिस्तुतिमुखरमुखैः कैश्चिदानन्दनृत्त-
व्यग्रैः कैश्चिच्च तालव्यतिकरचतुरैः कैश्चिदातोद्यनिष्णैः ।
वारस्त्रीणां कदम्बैर्मणिगणविलसद्भूषणोद्भासिताङ्गै-
र्हस्तिस्कन्धावरूढैरजनि निबिडिता राजधानी तदानीम् ॥१०४॥

अरुणकिरणमित्रैरुच्छ्रितैरातपत्रै-
श्चलितकनकदण्डोड्डामरैश्चामरैश्च ।
सुरसरिदभिमृष्टैः केतुपट्टैश्च जुष्टा
कमलकुमुदहंसैर्दीर्घिकेवाद्युतद् द्यौः[40] ॥ १०५ ॥

गवाक्षमार्गेण निरीक्षमाणो
भूरिश्रियं भूरिवसोः कुमार्याः ।
सख्या समं विस्मयमाजगाम
गर्भेश्वरो[41] गर्भगृहे निलीनः ॥ १०६ ॥

अथ वेत्रपाणिनिवहेन दूरतो
विनिवेशितो विहितमण्डलो जनः ।
पुरदेवताभवन[42]गोपुराद्बहिः
करिणीकदम्बकविडम्बिताम्बुदः ॥ १०७ ॥

निषादितायाः करिराजवध्वाः
स्कन्धात् कुमारीमवरोप्य मन्दम् ।
लवङ्गिकादत्तकरावलम्बां
कामन्दकी देवगृहं निनाय ॥ १०८ ॥

40. °वाद्युतद्यौः. 41. गर्भेश्वरो. 42. परदेवता°.

भुजोरुनेत्रैः प्रसभं स्फुरद्भिः
स दक्षिणैर्दक्षजनाग्रगण्यः ।
आलिङ्गनाऽध्यासनदर्शनोत्कै-
राख्यायतानन्दमभीष्टलाभम् ॥ १०९ ॥

आपाण्डुशोभामवसन्नगात्रा-
माशाक्षयादाधिभिरर्द्यमानाम् ।
आसेदुषीं हर्षविषादयोगा-
दालोक्य तामाकुलतां स भेजे ॥ ११० ॥

प्रकाश्य सा माधवमन्तरस्थं
तस्योपकण्ठे तरुणीं निवेश्य ।
तत्साध्वसप्रोद्धरणाय वाणीं
कामन्दकी कामदुघा बभाषे ॥ १११ ॥

पुरश्चक्षूरागस्तदनु मनसोऽनन्यपरता
तनुग्लानिर्यस्य त्वयि समभवद्यत्र च तव ।
युवा सोऽयं प्रेयानिह सुवदने मुञ्च जडतां
विधातुर्वैदग्ध्यं विलसतु सकामोऽस्तु मदनः ॥ ११२ ॥

वचनानन्तरे तस्या मकरन्दोऽब्रवीदिमाम् ।
कुलकन्याविरुद्धोयामाचार इति शङ्किताम् ॥ ११३ ॥

त्वं वत्सलेति कथमप्यवलम्बितात्मा
सत्यं जनोऽयमियतो दिवसाननैषीत् ।
आबद्धकङ्कणकरप्रणयप्रसाद-
मासाद्यनन्दतु चिराय फलन्तु कामाः ॥ ११४ ॥

इत्युक्तवचने तस्मिंस्तामवादील्लवङ्गिका ।
पितृधीलङ्घनत्रासप्रकटोत्कम्पशालिनीम् ॥ ११५ ॥

पितृवनमहीं निर्विण्णस्तां[43] पिशाचनिशाचर-
प्रमथनिबिडां बभ्रामैकः प्रकाशितसाहसः ।
पतितमवधीत्[44] पाषण्डाख्यं च कृष्णचतुर्दशी-
रजनिसमये तस्यालोकात् सखी मम कम्पिता ॥ ११६ ॥

श्रुत्वा तेषामिति बहुविधान् साहसिक्योपदेशान्
बाष्पोत्पीडस्थगितनयनद्योतितान्तःप्रसादा ।
बन्धुद्वेषप्रतिकृतिभिया बद्धरोमाञ्चकम्पा
लिम्पन्तीव प्रणयसुधया लिङ्गिनीमालिलिङ्गे ॥ ११७ ॥

तातप्रीतिप्रचयपिशुनैस्तामवस्थाप्य वाक्यैः
पाणौ तन्वीं विकसितमुखीं पल्लवाभे गृहीत्वा ।
सख्युः सख्या अपि खलु तयाः सन्निधौ हर्षभाजा
वत्सेत्युक्त्वा पितृसवयसा माधवः संबभाषे ॥ ११८ ॥

एकं भूरिवसोरपत्यमथवा प्राणा बहिर्वर्तिनः
सामन्तोत्करशेखरीकृतपदद्वन्द्वस्य मन्त्रिप्रभोः ।
अस्माकं मनसो यदिष्टमथवा स्पष्टं समाधेः फलं
धात्रा चित्तभुवा मयाद्य भवते पित्राप्यसौ दीयते ॥ ११९

प्राजापत्यो विवाहोऽयं गान्धर्वेणोपबृंहितः ।
इति द्योतयितुं भूयो दम्पती तौ जगाद सा ॥ १२० ॥

---

43. त्वां. 44. पतितमवधीः

प्रेयो[45] मित्रं बन्धुता वा समग्रा
सर्वे कामाः संपदो[46] जीवितं वा ।
स्त्रीणां भर्ता धर्मदाराश्च पुंसा-
मित्यन्योन्यं वत्सयोर्ज्ञातमस्तु ॥ १२१ ॥

इत्युक्तौ तौ महाभागौ मालतीमाधवावुभौ
प्रीत्या जगृहतुस्तस्यास्तां वाणीं धर्मगर्भिणीम् ॥ १२२ ॥

पुनश्च माधवं प्रोचे पितृसब्रह्मचारिणी
बाष्पायमाणे बिभ्राणा वात्सल्यातिशयाद् दृशौ ॥ १२३ ॥

परिणतिरमणीयाः प्रीतयस्त्वद्विधाना-
महमपि तव मान्या हेतुभिस्तैश्च तैश्च ।
तदिह सुवदनायां तात मत्तः परस्मात्
परिचयकरुणायाः सर्वथा मा विरंसीः ॥ १२४ ॥

इति तामनुशोचतीमवोच-
न्मकरन्दो मकरन्दवर्षि वाक्यम् ।
मिथुने त्रपया गृहीतमौने
मनसा तद्गुणितीमुपासमाने ॥ १२५ ॥

चरणाम्बुजयोस्तवाम्ब सेवा
फलिता नः प्रणतार्थकल्पवल्ली ।
तदिदं सचिवस्य तोकरत्नं
सुहृदे भूषणमर्पितं त्वयाद्य ॥ १२६ ॥

45. प्रभो. 46. Printed eds. of the मा. मा. read–शेवधिर्जी°.

उभयोरपि लोकयोः सुमित्रं
सह धर्मं चरतोस्त्वयोपदिष्टम् ।
गृहिणीगृहिणोर्गृहानुकूल्या-
दनयोर्हस्तगतो ननु त्रिवर्गः ॥ १२७ ॥

श्लाघ्यान्वयेति नयनोत्सवकारिणीति
निर्व्यूढसौहृदभरेति गुणोज्ज्वलेति ।
एकैकमेव हि वशीकरणं गरीयो
युष्माकमेवमियमित्यथ किं ब्रवीमि ॥ १२८ ॥

इति ब्रुवाणं मकरन्दमूचे
कामन्दकी कार्यविशेषदक्षा ।
त्वं मालतीवेषधरोऽभ्युपेहि
कर्तुं विवाहं मदयन्तिकायाः ॥ १२९ ॥

चूडामणिप्रभृतिकं चरणाङ्गुलीय-
पर्यन्तमाभरणजातमिदं गृहाण ।
एतद् दुकूलयुगलं च शुचीश्च माला-
श्चन्द्रातपद्युतिसमद्युति लेपनं च ॥ १३० ॥

इत्युक्त्वा सा प्रतीहारीहस्तात् प्रोक्तमदापयत् ।
सोऽपि तत् सर्वमादाय मालतीभूमिकां दधौ ॥ १३१ ॥

मालतीद्वयमवेक्ष्य तेऽहसन्
माधवप्रभृतयः सविस्मयाः ।
सङ्कटं न सुहृदो व्यचिन्तयत्
सिद्धया नियमितस्य माधवः ॥ १३२ ॥

अथ माधवमभ्यधाश्च पूज्या
स भवान् पश्चिमतो विहारिकायाः ।
प्रियया सहितः प्रयातु धीमान्
महदुद्यानमपह्नुतार्कतापम् ॥ १३३ ॥

गाढोत्कण्ठकठोरकेरलवधूगण्डाच्छपाण्डुच्छटै-
स्ताम्बुलीपटलैः पिनद्धफलितव्यानम्रपूगद्रुमाः ।
कक्कोली[47]फलजग्धिमुग्धविकिरव्याहारिणस्तद्भुवो-
भागाः प्रेङ्खितमातुलुङ्गवृतयः प्रेयो विधास्यन्ति वाम् ॥१३४॥

तत्रैव तावत् स्थातव्यं त्वया दयितया सह
सखा ते यावदायाति गृहीत्वा मदयन्तिकाम् ॥ १३५ ॥

इत्यूचुषी सा मकरन्दमार्या
लवङ्गिकादत्तकरं गृहीत्वा ।
स्कन्धं समारोप्य करेणुकाया
विवाहलीलाविधये प्रतस्थे ॥ १३६ ॥

मालत्या सममथ माधवो मनीषी
संप्राप्तस्तदुपवनं विहारिकायाः ।
कान्तायाः करमयमग्रहीत् प्रवालं
मङ्गल्यं सुचिरमनोरथद्रुमस्य ॥ १३७ ॥

विलासिनीं व्रीडयतीं[48] विलोभयन्
विदग्धमुग्धैरवलोकनोदितैः ।
विहारिकोद्यानविहारमन्दिरे[49]
विभुः कृतार्थो विजहार माधवः ॥ १३८ ॥

47. तक्कोली. 48. व्रीलयतीं. 49. विहारिकोवा न°.

आलोलैरलकैरपह्नुतमुखीमाविस्फुरत्कुण्डला-
माश्लिष्टामवकुण्ठनांशुकपटेनाश्यानचर्चारसाम् ।
आकल्पैर्नवरत्नकल्पघटितैरर्चिर्भिराच्छादिता-
मानिन्ये पितुरालयं भगवती मायामयीं[50] **मालतीम्** ॥ १३९ ॥

मत्तैर्हस्तिभिरर्दिता हयकुलैः संमर्दतो मर्दिताः
पादातैः समधिष्ठिताः सरभसैर्दौवारिकैर्घट्टिताः ।
द्वारे **भूरिवसो**र्महोत्सवधुरातात्पर्यपर्याकुलाः
खेदं निष्क्रमणप्रवेशविधयोः प्रापुः परं प्राणिनः ॥ १४० ॥

उदस्तमणितोरणं नवविचित्रचित्रोज्वलं
दुकूलपटपट्टिकारचितचारुचन्द्रोदयम्[51] ।
विशेषपरिभूषितैः परिजनैः परिद्योतितं
विमानमिव वैबुधं विरुरुचे वधूमन्दिरम् ॥ १४१ ॥

अथ नरपतिः[52] **पद्मावत्याः** प्रकाशितसौहृदो
निजविभवतो रत्नाकल्पैः प्रसाध्य च **नन्दनम्** ।[53]
करिकुलपतेः स्कन्धे चारोप्य वाद्यशतस्वनै-
र्बधिरितदिशं सद्यः[54] संबन्धिनो गृहमानयत् ॥ १४२ ॥

वध्वाः[55] सद्म प्रविशति वरे वानराभे सुजीर्णे
शेपुः केचित् तमतिचपलं भूपमेके निनिन्दुः ।
अन्ये कन्यापितरमपरे भागधेयं तदीयं
नानावृत्तैर्नगरगृहिणां **नन्दनो**ऽभूद्विवर्णः ॥ १४३ ॥

50. मायामर्ता. 51. पट्टिक...चारु°. 52. नृपपतिपद्मा°.
53. चन्दनम्. 54. बिम्बस्सं बन्धिनो Another emendation would be दिव्यं. 55. वध्यासद्म°.

मधुरवचसि बाले माधवे मन्मथाभे
जयति गुणनिधाने श्रीमति ख्यातवंशे ।
वरमपरमयोग्यं प्रोद्यता[५६] या वरीतुं
मतिरहह किमन्धा मालतीबान्धवानाम् ॥ १४४ ॥

मरणमपि वरं यद्भेषजं मानसार्ते-[५७]
र्नतु परिणयलक्ष्मीरीदृशैर्नित्यशल्यम् ।
किमपरमभियुंक्ते वस्तु सौम्यं कृतान्तः
[५८]किसलयमिव धत्तां केवलं दग्धुकामः (?) ॥ १४५

हृदयमतिकठोरं मालतीमातुरित्थं
दुहितरमथ मग्नां या हि पश्यन्त्युदास्ते ।
ऋजुमतिरथवा सा किं वराकी विधत्तां
पितरि दुहितृरत्नं काऽपि विक्रेतुकामे ॥ १४६ ॥

इत्थं सन्तप्तनाराचसवर्णा कर्णरन्ध्रयोः[५९] ।
शृण्वन् वाचः पुरस्त्रीणां जामाताऽभ्यन्तरं ययौ ॥ १४७

अधितिष्ठति लोकसत्क्रियार्थं[६०]
नृपतौ भूरिवसौ च बाह्यकक्ष्याम् ।
प्रतिहारनिषिद्धबन्धुवर्गः
प्रययौ कौतुकमन्दिरं स मन्दः ॥ १४८ ॥

56. प्रोद्यातानां वरीतं. 57. मानसा(न्ते)र्ते. 58. किसलय(मपि)मिव.
59. रन्ध्रयोःशृण्वन्. 60. लोकसत्क्रियाथान्नृ°.

लवङ्गिकाद्या ललनाः प्रहासान्
यान् यानकुर्वन् मकरन्दनुन्नाः ।
तांस्ताञ्जडात्मा तरलः स्मरास्त्रैः
प्राबुद्ध सर्वान् प्रणयप्रयोगान् ॥ १४९ ॥

उपनीतमसौ पुरोधसा
मकरन्दस्य स पाणिमग्रहीत् ।
प्रचुराज्यसमिद्धपावक-
स्फुटधूमाकुलसाश्रुलोचनः ॥ १५० ॥

पुलकतिलकितप्ररूढकम्प-
श्रमजलशीकरकोरकायिताङ्गः ।
प्रकटितविकृतिः [61]स्मरेण वृद्धः
परिजहसे परितः प्रियासखीभिः ॥ १५१

परिणीय मनोरथप्रियां
परिवारेण लवङ्गिकादिभिः ।
निजवेश्म निनाय निर्वृतः
प्रतियातां मदयन्तिकादिभिः ॥ १५२ ॥

वधूवरौ वासगृहं निवेश्य
वधूं च धर्म्यैरनुशिष्य वाक्यैः ।
आमन्त्र्य जामातरमात्तपूजा
कामन्दकी स्वावसथं जगाम ॥ १५३ ॥

61. विकृति स्मरेण.

परिचुम्बितुमाननाम्बुजं तत्
परिरब्धुं च दृढं पयोधरौ तौ ।
तरसा निपतन् प्रविश्य पद्धथां
मकरन्देन महीतले निरासे ॥ १५४ ॥

कौमारे यदि कुलटामिमां[62] स्पृशेयं
गच्छेयं गतिमधमां शपे गुरुभ्यः ।
इत्युक्त्वा स तु कुपितो विलक्षचेता
निर्यातः प्ररुदितदुर्मुखो निकेतात् ॥ १५५ ॥

प्रसङ्गतोऽथ प्रिय[63]बुद्धरक्षिता
पतिद्विषं [64]भर्त्सय मालतीमिति ।
समानयत् तां मदयन्तिकां शनै-
र्मृषाप्रसुप्तस्य विटस्य सन्निधिम् ॥ १५६ ॥

लवङ्गिकाऽऽह तां सुप्तां प्रबोधयितुमुद्यतां ।
चिरमुद्वेजिता भर्त्रा क्षणं निद्रात्वसाविति ॥ १५७ ॥

तव प्रतीपं हि लवङ्गिके वचः[65]
तयैव गाढं मम कोपितोऽग्रजः ।
[66]सहासिकायां परभावया[67] स्त्रिया
रतिर्भुजंग्येव रहः कुतो नृणाम् ॥ १५८ ॥

62. कुलदा°. 63. प्रसंगतोऽथ बुद्ध°. 64. मत्सम°.

65. लवंगिके व तयैव. 66. सहाऽस्ति का वा is perhaps better than सहासिकायां. आसिका, sitting–Apte's Prac. Sk. Eng. Dic.

67. परभागया.

ननु प्रवादो नगरे विजृम्भते
स[68] मालतीमाधवयोर्द्वयोरिह[69] ।
इतीममाकर्ण्य विशङ्कितो गुरु-
र्वचोभिरेनामदुनोदरुन्तुदैः[70] ॥ १५९ ॥

मयापि दृष्टं ननु शङ्करालये
परस्परं प्रेम परार्ध्यमेतयोः ।
प्रयाणमन्यच्च मयाधुना स्मृतं
सुनिश्चितं कृष्णचतुर्दशीदिने ॥ १६० ॥

तस्मिन् दिने मम तरक्षुवशं गतायाः
प्राणप्रदातरि चिरप्रतिपन्नसंज्ञे ।
दिष्ट्याऽभिवर्धितवती दयितं सखी ते
तेनार्चिता च हृदयेन च जीवितेन ॥ १६१ ॥

इति तां ब्रुवतीं स्मराकुला-
मवतीर्णां स्वमनीषिते स्थले ।
स्मयमानमुखी लवङ्गिका
प्रकृतं प्रस्मरयन्त्यभाषत ॥ १६२ ॥

कोयं जनः कुवलयाक्षि कुतूहलं न-
स्तत्कथ्यतामिति लवङ्गिकयाऽनुबद्धा[71] ।
प्राह स्म सस्मितमुखी स्मर तं स्मराभं
नाहं क्षणेक्षितममुं कलयामि नाम्ना ॥ १६३ ॥

68. न. 69. द्वयोरिव. 70. मनुनोदरु°. 71. नुबद्धः°

प्रशिथिलकचबन्धां प्रस्खलन्तीं पतन्तीं
प्रबलभयविहस्तां[72] भृत्यवर्गैर्निरस्ताम् ।
[73]मृदुमतिरनुपाधि प्राप्य यो मंक्षु दत्वा
मृगपतिबलिमस्मै मृत्यवे मामुदस्थात्[74] ॥ १६४ ॥

इत्युक्त्वा विरतां बालामाबभाषे लवङ्गिका ।
[75]मया‌ऽधुना स्मृतः श्रीमान् मकरन्दो ह्यसाविति ॥ १६५ ॥

प्रियाभिधानश्रवणामृतेन
प्रमोदमानां पुलकाचिताङ्गीम् ।
परामृशन्ती परिहासपूर्वं
लवङ्गिका तां ललितं ललाप ॥ १६६ ॥

वयं तथा नाम यथात्थ किं वदा-
म्ययं[76] त्वकस्माद्विकलः कथान्तरे ।
कदम्बगोलाकृतिमाश्रितः कथं
विशुद्धमुग्धः कुलकन्यकाजनः ॥ १६७ ॥

अनुप्रविष्टा किल बुद्धरक्षिता
जगाद तां जर्जरितत्रपां शनैः ।
प्रकाशिताः स्मो वयमञ्जसाऽनया
प्ररूढविश्रम्भकथाभिरास्महे ॥ १६८ ॥

72. °विहस्ताद्भृत्य°. 73. स्मृतिमृदुमति°. 74. °मुदस्थाम् । उदस्थात् is अन्तर्भावितण्यर्थः, उदतिष्ठिपद् इत्यर्थः । 75. ममाधुना°.
76. °म्यहं.

प्रेरिता प्रियसख्येत्थं प्रेमविश्रम्भगर्भितम् ।
मकरन्दार्पितां ताभ्यां स्मरार्तिं स्वामवर्णयत् ॥ १६९ ॥

दयितावदनारविन्दवान्तं
मकरन्दो मकरन्दमालिहानः[77] ।
मधुलेह इवोन्मदिष्णुरुच्चै-
र्मधुरिम्णा न स तृप्तिमाससाद ॥ १७० ॥

अथ तामुभे शपथपूर्वमूचतु-
र्यदि दैवतस्तव समीपमेत्य सः ।
तरसा ग्रहीष्यति करं स्मरातुरः
प्रतिपत्तिरत्र[78] तव का प्रकाश्यताम् ॥ १७१ ॥

निश्वस्य दीर्घमथ सा निभृतं जगाद[79]
का वाऽहमस्य खलु तस्य कलेवरस्य ।
तेनैव रूढगुणगौरवमात्मदेहं
प्रत्यर्प्य यन्निरुपयोगमपि प्रतीष्टम् ॥ १७२ ॥

इति तद्वचनं निशमय्य मुदा
परिरभ्य ननन्दतुरिन्दुमुखीम् ।
स्मर वाचमिमामिति नीतिपरे
दृढतामपि निन्यतुरुक्तमुभे ॥ १७३ ॥

77. °मालिहानम्. 78. °रग्र°. 79. जगाम.

तां चिरायितमिति प्रलपन्तीं
जापितः किमपि नाटितबोधः।
न्यस्य दूरमवकुण्ठनमाराद्
अग्रहीत् करतले मकरन्दः ॥ १७४ ॥

मालतीमनभिवीक्ष्य मानिनी
माधवीव मलयानिलाहता।
साध्वसेन तरलत्रपावशा-
न्मन्दहासकुसुमं व्यचीकसत् ॥ १७५ ॥

गुरुजनपरिशङ्कातङ्कसङ्कोचिनीं तां
वरगुणपरिणाहान्वर्णयन्त्यौ[80] वचोभिः।
स्मर सखि गिरमुक्तामद्य चेति ब्रुवाणे
निजमनसि वयस्ये स्थापयामासतुस्ते ॥ १७६ ॥

उद्वाहोत्सवसङ्कुलाऽखिलजनादुद्भ्रान्तदौवारिकात्
पक्षद्वारपथेन नन्दनगृहान्निर्गत्य कान्तां हरन्।
प्रागिन्दोरुदयात् तमोभरमिलत्कालेयधूपोच्चयां
वीथीं प्राप विलासिपौरमदिरागोष्ठीभिरामोदिताम् ॥ १७७ ॥

अविरलतरदीपत्रासितध्वान्तमारा-[81]
दतिपटुपटहौघध्वानसंपूरिताशम्।
अनिभृतगति कन्यारत्नहर्तुः पुरस्ताद्
अनिलनिभमनीकं रक्षिणामाविरासीत् ॥ १७८ ॥

80. परिणाहावर्ण°. 81. °त्रासिव°.

मालतीवेषसंच्छन्नं हरन्तं मदयन्तिकाम् ।
विदित्वा मकरन्दं ते जजल्पुः पुररक्षिणः ॥ १७९ ॥

मैथिलीमिव पुलस्त्यनन्दनो
नन्दनस्य भगिनीं हरन्नसौ ।
नन्दयोरिव (?) नरेन्द्रमन्त्रिणोः
संदधाति परमं पराभवम् ॥ १८० ॥

असौ पटुर्मालतिवेषधारी[82]
प्रतारयन नन्दनमार्यबुद्धिम्[83] ।
महात्मनो भूरिवसोः समक्ष-
महारयत् तामपि माधवेन ॥ १८१ ॥

बध्यतां बध्यतामेष च्छिद्यतां भिद्यतामिति ।
अभ्ययुञ्जत ते वीरं पञ्चास्यमिव कुञ्जराः ॥ १८२ ॥

चरितं चरितुं प्रियस्य सख्युः
कलहंसः प्रहितोऽथ माधवेन ।
महिलाः परिगृह्य संकुलेऽस्मिन्
सहसा माधवसान्निधिं निनाय ॥ १८३ ॥

मदयन्तिकां सहचरीद्वयान्वितां
पुरतो विलोक्य सहसैव मालती ।
अथ दिष्टिवृद्धिवचसाऽधिनोत् प्रियं
बकुलावलीविहितपारितोषिका ॥ १८४ ॥

82. Both the forms, मालती and मालति are noted in the Dic. Here मालति is used for the usual मालती, obviously for the sake of metre. 83. प्रतापय°.

अथ निजसुहृदो निशम्य वृत्तं
प्रियतमया प्रणयान्निवार्यमाणः ।
सरभसमभिधाव्य[84] तत्समीपं
न्यविशत दोर्बलधूतमार्गलोकः ॥ १८५ ॥

कलकलमुपकर्ण्य कर्णतोदं
किमिदमिति प्रतिहारमाशु पृष्ट्वा ।
तदुदितमकरन्दकूटवृत्तः
परिकुपितो बलमादिशन्नरेन्द्रः ॥ १८६ ॥

ततो विशदचन्द्रिकाभरपटीरपङ्काङ्किताम्
समुन्मिषिततारकाकुसुमकोरकालंकृताम् ।
दिदृक्षुरिव[85] तद्रणं दिवमुपागतश्चन्द्रमाः
समृद्धनिजमण्डलः सपदि चन्द्रशालां नृपः ॥ १८७ ॥

ततः प्रववृते तयोरतिभयङ्करः सङ्गरः
पुरा[85A]तनमुनीन्द्रयोर्बदरिकामिवाध्यूषुषोः[86] ।
विमुक्तविविधायुधक्षयविषण्णडम्भोद्भवैः
समं बहुतरैर्बलैः समरकेलिकौतूहलैः ॥ १८८ ॥

पदाघातैः कांश्चित् कतिचिददयैर्बाहुहननैः
प्रकोष्ठांशैः कांश्चित् कतिचन घनैरूरुघटनैः ।
असङ्गादाच्छिन्नैः कतिचन तदीयैः प्रहरणैः
भटंमन्यान् सैन्यान् भयतरलतां निन्यतुरुभौ ॥ १८९ ॥

84. °मभिधाव्य°. 85. दिदृक्षुरधिकं रणं. 85A. पुराकृत.
86. °मिवाध्यूषषोः.

प्रहरणममुचन् प्रपेतुर्धरण्यां दिशो दुद्रुवुः
क्षतभवमवमन् विलेपुः सशोकं मुमूर्छुश्चिरम् ।
शरणमुपययुस्तवास्मीति रेटुर्जहुर्जीवितं
प्रतिभटपुरुषा रुषा मोहिताभ्यामुभाभ्यां क्षताः ॥ १९० ॥

अथ नरपतिर्ज्योत्स्नाजालैरनर्गलनिर्गमै-
र्दिन इव[87] च विस्पष्टं दृष्ट्वा विचेष्टितमेतयोः ।
मुदितहृदयो[88] वीरश्लाघी निवार्य बलान्युभौ
निजसचिवयोरग्रे [89] द्वाःस्थैः स्वसन्निधिमानयत् ॥ १९१ ॥

सूर्याचन्द्रमसाविव द्युतिभरैर्दस्राविवाकारतः[90]
स्थित्या मेरुहिमालयाविव धिया दैत्यामरेज्याविव ।
दृष्ट्वा तावुपजातविस्मयरसः श्रुत्वाऽभिजात्यं ततः
प्रोचे मन्त्रिवरौ वरौ सुचरितौ लब्धौ भवद्भ्यामिति ॥१९२॥

वैलक्ष्यात्तौ पुनरपि निजौ मन्त्रिणौ चाऽप्रसन्नौ
ज्ञात्वा वाक्यैः प्रणयसरसैर्भूयसा सान्त्वयित्वा ।
सत्कृत्यैतावपि गुणगणे दर्शयन् पक्षपातं
प्रायादन्तःपुरमथ च तौ जग्मतुः स्वं निकेतम् ॥ १९३ ॥

अग्रहीद् गुणमस्माकमपराधे महत्यपि ।
अहो सौजन्यसर्वस्वसंकेतसदनं नृपः ॥ १९४ ॥

87. इव विस्पष्टं. 88. मुदितहृदयवीर°. 89. द्वारेस्थस्सन्निधि°.
90. दस्रैरिवा°.

इति क्षितीशं बहुमन्यमानो
जगाद मित्रं पथि दैवरातिः ।
प्रियासमक्षं हरणप्रवृत्तिं
श्रोष्यामि सख्या मदयन्तिकायाः ॥ १९५ ॥

कथयति त्वयि सस्मितमालती-
वलितलोलकटाक्षपराहतम्[91] ।
वदनपङ्कजमुल्लसितत्रपा
स्तिमितदृष्टि सखी नमयिष्यति ॥ १९६ ॥

इति मनोरथमुद्धतमुद्वहन्
न खलु यावदसौ गृहमाविशत् ।
समरतत्त्वनियुक्तजना क्षणं
किमपि तावदवास्थित मालती ॥ १९७ ॥

अन्तरेऽत्र विवरानुसारिणी
पूर्ववैरपरिहारकांक्षया ।
भैरवीव पुरतो मृगीदृशः
प्रत्यदृश्यत कपालकुण्डला ॥ १९८ ॥

मम गुरुरभिजघ्ने माधवेन त्वदर्थं
तदहमपि तवास्त्रैस्तस्य[92] कुर्वे निवापम् ।
उपचितदृढवैरा साऽहमेकस्य हेतो-
रुभयकुलनिबद्धां गाढमुत्सादयामि ॥ १९९ ॥

91. बलाहकः. 92. तदहमिति वितास्त्रैस्तस्य.

त्वद्वत्सलः क नु तपस्विजनस्य हन्ता
कन्याविटः पतिरसौ परिरक्षतु त्वाम् ।
श्येनावपातचकिता नववर्तिकेव[९३]
किं चेष्टसे ननु चिरात् कवलीकृतासि ॥ २०० ॥

इति संतर्ज्य तां बालां बलादुत्क्षिप्य खेचरी ।
क्रन्दन्तीमार्यपुत्रेति श्रीपर्वतमुपानयत् ॥ २०१ ॥

कवलयितुं ततः शशिमुखीं धृतशूलवरा
प्रकटितदंष्ट्रिका शशिकलामिव राहुतनुः ।
प्रसभमियेष सा [९४]तदवलोक्य रुरोद भृशं
भगवति मामवेति दुहिता बत भूरिवसोः ॥ २०२ ॥

आक्रन्दनं भगवतीति मुहुर्मुहुस्तत्
कामंदकीति च निशम्य समीपसंस्था ।
सौदामिनी द्रुतमुपेत्य ददर्श बालां
बाष्पैः समं निपतितां वनदेवतानाम् ॥ २०३ ॥

निर्भर्त्स्य वत्सलतरा पिशिताशनां तां[९५]
दृष्ट्योर्द्वयेन कुचयोश्च पयः क्षरन्ती ।
आश्वास्य वाग्भिरधिरोप्य निजाङ्कशय्यां
स्वीयं निनाय भवनं श्रुतपूर्ववृत्ता ॥ २०४ ॥

---

93. Vide जगद्धर's Com. नववर्तिकेत्यपि पाठः.
94. स तामवलोक्य.
95. पिशिताशनानां.

अथाविवेशोपवनं स माधवः
  स्फुरद्भिरङ्गैः परिरम्भलम्पटैः ।
दिदृक्षमाणस्त्वरितेन चेतसा
  जयश्रियं मूर्तिमतीमिव प्रियाम् ॥ २०५ ॥

भुजेन वामेन समं परिस्फुरत्
  प्रकाशयत् [९६]प्राणसमामपेयुषीम् ।
उपेयुषस्तस्य विहारदीर्घिका-
  मदक्षिणं चक्षुरभूददक्षिणम् ॥ २०६ ॥

ततो गिरं मालति मालतीति
  शुश्राव दूरान्मदयन्तिकायाः ।
लवाङ्गिकायाश्च विषादभाजा-
  रन्वेषयन्त्योरभितो वयस्याम् ॥ २०७ ॥

क्व नु मालती क्व नु कुलस्य भूषणं
  क्व नु मे प्रिया क्व नु मदीयजीवितम् ।
क्व नु मद्विलोचनचकोरचन्द्रिका
  क्व नु तद् गृहीतममृतं भवाम्बुधेः ॥ २०८ ॥

[९७]अनुमितमनिमित्तैश्चेतसा शंकितं प्राक्
  प्रकटमिव भवत्योरद्य वाचामशक्त्या[९८] ।
व्यसनमुपगतं मे निष्प्रतीकारमेतद्
  गलति न च कठोरं जीवितं हा हतोऽस्मि ॥ २०९ ॥

96. प्राणसमानवीयसीम्. 97. अनुमितिमनुमित्तै°. 98. वाचाऽशक्त्या.

अयि सखे मकरन्द निरूप्यतां
प्रियसखी तव कुत्र गता भवेत् ।
भगवतीभवने यदि युज्यते
न पुनरत्र गमिष्यति सैकिका ॥ २१०

इत्थं सखीभिरनुयायिभिराप्तवर्गै-
रन्वेषयन्नुपवने भवने वने च ।
नापश्यदुत्सुकमना दयितां यदाऽसौ
संमूर्छितो भुवि तदा न्यपतन्निराशः ॥ २११ ॥

संज्ञामवाप्य मकरन्दमुखप्रयत्ना-
दभ्युत्थितः पुनरवेक्ष्य जगत् स शून्यम् ।
व्रीडां विहाय विललाप तथा विलासी
श्रुत्वा यथा दृषदपि द्रवतां प्रपेदे ॥ ॥ २१२ ॥

यः पूर्वं स्पृहणीयतामुपगतो भुक्तः समं कान्तया
तं देशं परिहृत्य हृन्नयनयोः सन्तापसन्तानदम् ।
निर्विण्णो हृदये सुनिर्घृण इव त्यक्त्वा स्वबन्धून् बृहद्-
द्रोणीशैलवनं सुपावनमगात् सख्या समं माधवः ॥ २१३ ॥

तत्रोन्मादवशां दशामुपगतस्तस्याः प्रवृत्तिं वने
पृच्छंस्तत्र मृगान् खगान् विटपिनो भृङ्गान् भुजङ्गानपि ।
नष्टोऽयं परिहास इत्यपि वदन् कान्ते त्वमाप्ता मये-
त्यालिङ्गन् दयितां मनोरथमयीं प्राणान् कथंचिद् दधौ ॥ २१४ ॥

आर्तो भूरिवसुर्निशम्य तनयामत्यन्तमन्तं गता-
[99]मर्थिभ्यो द्रविणं विधाय विपुलं क्षेत्रं तथा पात्रसात् ।
आलोलान् विषयानुदर्कविरसानालोच्य शोच्यानिमान्
आनम्रौ नृपनन्दनावगणयन् प्रायादरण्यस्थलीम् ॥ २१५ ॥

अन्तःशल्यनिभान् अकलयद्धृदयस्त्यक्ष्यन्नसूनात्मनो
निश्चिन्वन् विधिना च वह्निपतने धर्मस्य निर्बाधताम् ।
संभेदे भृशपावने मधुमतीसिन्धोरयं भावुकं
ख्यातं प्राप सुवर्णबिन्दुमवनौ खण्डेन्दुचूडामणिम् ॥ २१६ ॥

विपदमथ विदित्वा देवरातः स्नुषाया-
स्तदुपहितमवस्थादौस्थ्यमप्यात्मसूनोः ।
विरतविषयसङ्गः सोऽपि निश्चित्य मर्तुं[100]
पशुपतिमुपतस्थे भूरिवस्वाश्रितं तम् ॥ २१७ ॥

लवङ्गिकाद्याभिरनुप्रयाता
कामन्दकी कामितदेहमोक्षा ।
वनं ययौ वीक्ष्य सुहृत्कुलं त-
न्निरीक्षितं निष्करुणेन धात्रा ॥ २१८ ॥

अथ मृगदृशा नुन्नाऽऽसन्नान् प्रबोधयितुं निजान्
प्रियमपि समानेतुं विद्याबलादपि जीवितम् ।
चिरपरिचितं चिह्नं संगृह्य केसरमालिकां
समचरत सा व्योम्ना सौदामिनी लघुगामिनी ॥ २१९ ॥

99. अर्थित्वाद्र°. 100. मूर्ति.

पाथोदानां पथि परिचिते पावनैर्गन्धवाहै-
मन्दाकिन्याः पयसि लुठितैर्मन्दमासेव्यमाना ।
पद्मावत्याः परिसरमगान्माधवस्यात्र वृत्तं
श्रुत्वा प्रायाद् वनभुवमसौ यत्र मित्रानुयातः ॥ २२० ॥

दिवि स्थिताऽवेक्षत मूर्च्छितं तं
मर्तुं च सृष्टं मकरन्दमार्त्या ।
अम्भोभिराश्वासयदभ्रियैस्तं
न्यवर्तयत् तत्सुहृदं च मृत्योः ॥ २२१ ॥

अथ च बकुलमालां माधवाय प्रदाय
प्रियमपि विनिवेद्य प्रेयसीवृत्तमस्मै ।
गगनमुदपतत् सा विद्यया नन्दयन्ती
रसमिव धरणिस्थं भानवीरश्मिमाला ॥ २२२ ॥

श्रीपर्वतं लघुतया गमितेन तेन
संजीवनौषधिरवेक्ष्यत जीवितेशा ।
आवेगतस्तमवलोक्य पपात दूरा-
दाप्लुत्य साऽपि हृदये हृदयेश्वरस्य ॥ २२३ ॥

परस्परं तौ परिरभ्य दुःखिता-
वचिन्तितासादितदर्शनोत्सवौ ।
विमुक्तकण्ठं चिरमश्रु वर्षता
विलीयमानाविव शोकवह्निना ॥ २२४

अथ तावनुनीय लोकवृत्तै-
रितिहासैश्च दृढं प्रसाद्य सिद्धा ।
निजसिद्धिबलेन पूजनीयौ
भृशमानर्च विभूषणांशुकाद्यैः ॥ २२५ ॥

सह तौ निजदेशमानयन्ती
गगनस्थैव ददर्श भृत्यदारैः ।
पितरावनयोः प्रवेष्टुकामौ
हुतमग्निं पुरतः सुवर्णबिन्दोः ॥ २२६ ॥

प्रापय्य तौ सपदि चीवरिणीसकाशं
सौदामिनी द्रुतमुपेत्य सुवर्णबिन्दुम् ।
दिष्ट्या[101]ऽभिवर्ध्य सचिवौ परिदीप्तमग्निं
बाह्यं क्षणेन निरवापयदान्तरं च ॥ २२७ ॥

शैलप्रपातात् पतितुं कृतोद्यमाः
पवित्रतोयामथ पाटलावतीम् ।
प्रव्राजिकाद्या ददृशुर्दिवश्च्युतौ
चित्रा[102]शशाङ्काविव तौ वधूवरौ ॥ २२८ ॥

मालतीमाधवौ दृष्ट्वा पुनर्जाताविव स्त्रियः ।
प्रत्याशश्वसु[102A]रब्जिन्यः प्रातःसन्ध्यारुणाविव ॥ २२९ ॥

101. दिष्ट्याहिवर्द्ध. 102. मरवा°. Can it be for मघा°? But it would be unpoetic to use मघा in this connection, for, this lunar mansion contains five stars, whereas चित्रा contains one only. Cf. हिमनिर्मुक्तयोर्योगे चित्राचन्द्रमसोरिव–रघु॰ I. 46. 102A. अब्जिन्यः.

उत्थाप्य पादपतितामुपगूह्य गाढ-
माघ्राय मूर्ध्नि चिरमस्त्रजलाविलाक्षी ।
प्रव्राजिकाऽऽशिषमयुङ्क्त शतं समानां
जीव त्वमिन्दुमुखि जीवय चात्मबन्धून् ॥ २३० ॥

महिलासहितः समेत्य हर्षा-
न्मकरन्देन सुहृत् समाबभाषे ।
क नु सा बत योगिनी विनष्टा
कुलमभ्युद्धृतमापदो ययेति ॥ २३१ ॥

अस्मिन् क्षणे सकरुणैः
सचिववरौ देवरातभूरिवसू ।
सुतदुहितृविरहविधुरौ
विशतोऽनलमिति वनेचरैः शुशुचे ॥ २३२ ॥

वनचरवचनं तद् वज्रपातोपमेयं
सपदि निशमयन्तौ मालतीमाधवश्च ।
स्फुरितविषममोहौ भूतले संपतन्तौ
पुनरपि च सखीभिर्धारितौ व्याकुलाभिः ॥ २३३ ॥

मम खलु वचसा तौ जीवितौ मन्त्रिमुख्या-
विति गिरममृतौघां कालिकेवोद्गिरन्ती ।
दिवमनु ददृशे तैर्दीप्यमाना स्वभासा
विधुरितजनरक्षोद्योगिनी[103] योगिनी सा ॥ २३४ ॥

103. दक्षोद्यो°.

तत्प्रत्ययाद् विधुरितौ परिबोध्य वत्सौ
तद्दर्शनेन तपसि प्रयतोत्सुका[104] सा।
कामन्दकी समुपसृत्य तया ववन्दे
सौदामिनी नमति वः परिचारिकेति ॥ २३५ ॥

अथ तां मालती दृष्ट्वा बभाषे घटिताञ्जलिः।
हर्षगद्गदया वाचा मोदयन्ती सखीजनम् ॥ २३६ ॥

कपालकुण्डलाकोपदुर्जातजनितापदः।
वयं सर्वेऽनया कृच्छ्रादार्ययाऽभ्युद्धृता इति ॥ २३७ ॥

युष्मत्परिचयस्नेहादार्यया रक्षिताऽस्म्यहम्।
इति तद्वचसा शिष्यां लिङ्गिनी बह्वमन्यत ॥ २३८ ॥

एह्येहि भूरिजनजीवितदानपुण्य-
संभारधारिणि चिरादसि हन्त दृष्टा।
दत्तप्रमोदमपि नन्दय मे शरीर-
मालिङ्ग्य सौहृदनिधे विरम प्रणामात् ॥ २३९ ॥

वन्द्या त्वमेव जगतः स्पृहणीयसिद्धि-
रेवंविधैर्विलसितैरतिबोधिसत्त्वैः।
यस्याः पुरापरिचयप्रतिबद्धबीज-
मुद्भूतभूरिफलशालि विजृम्भते नः ॥ २४० ॥

104. तपसितोत्सुका सा.

उक्त्वेति संभ्रमवती स्वयमुत्थिता ता-
मुत्थाप्य पादविनतामुपगूह्य गाढम् ।
आघ्राय मूर्धनि हठादुपवेश्य पार्श्वे
पप्रच्छ साधु कुशलं चिरकालदृष्टाम् ॥ २४१ ॥

अत्युदारमनिमित्तमद्भुतं[105]
तद् विचिन्त्य सुकृतं तया कृतम् ।
प्राहतुः स्म मकरन्दमाधवौ
तत्प्रसादपरिलब्धजीवितौ ॥ २४२ ॥

अपि चिन्तामणिश्चिन्तापरिश्रममवेक्षते ।
इदं त्वकृतमन्येन कृतमाश्चर्यमार्यया ॥ २४३ ॥

[106]लवङ्गिका तां मदयन्तिका च
प्रणेमतुः प्रार्थिततत्प्रसादे ।
आशीर्भिरभ्यर्च्य तपस्विनी ते
मान्यश्रियं माधवमित्युवाच ॥ २४४ ॥

105. °मभूतं, but this goes against the metre of the Stanza.

106. This stz. is very corrupt in the transcript, where it reads as follows—

लवङ्गिका तां मदयन्तिकापणे
............यत्प्रार्थिततत्प्रसादे ।
आशीर्भिरभ्यर्च्य तपस्विनी ते
मान्यश्रियं माधवमित्युवाच ॥

अघोरघण्टः स कपालपाणि-
रायुष्मतायो निहतोऽपराद्धः ।
अन्तेवसन्त्या ननु तस्य वैरा-
दस्माकमुच्चैर्जनितेयमापत् ॥ २४५ ॥

आर्यस्य कुण्डिनपतेस्तव च प्रसोतु-
रग्रे च भूरिवसुनन्दनयोः करे मे ।
आयुष्मतः प्रहितमद्य कृतप्रसादं
पद्मावतीपरिवृढेन विलिख्य पत्रम् ॥ २४६ ॥

इत्युक्त्वा दर्शितं पत्रं योगिन्या समयज्ञया ।
गृहीत्वाऽवाचयत् प्रीत्या मकरन्दो महामतिः ॥ २४७ ॥

श्लाघ्यानां गुणिनां धुरि स्थितवति श्रेष्ठान्ववाये त्वयि
प्रत्यस्तव्यसने[107] महीयसि परं प्रीतोऽस्मि जामातरि ।
तेनेयं मदयन्तिकाऽपि भवतः प्रीत्यै तव प्रेयसे
मित्राय प्रथमानुरागघटिताऽप्यस्माभिरुत्सृज्यते ॥ २४८ ॥

इति वाचिके स्फुटमनेन वाचिते
सकलस्य माधवजनस्य मानसम् ।
प्रससाद शङ्कितविरोधविच्युते-
र्मधुवैरिनाम्नि वचसेव कीर्तिते ॥ २४९ ॥

अवलोकिता तदनु बुद्धरक्षिता
कलहंसकश्च ननृतुः प्रमोदतः ।
मदयन्तिकादिभिरथाऽनुसन्दधे
मधुवैरिणः प्रकरणस्य चित्रता ॥ २५० ॥

---

107. प्रत्यस्थ°.

सौदामिनी च तामूचे तदिदं रामणीयकम् ।
तस्मिन् प्रकरणे गूढे चमत्कारवती यतः ॥ २५१ ॥

अमात्ययोः प्रीतियुजोर्मदग्रे
समग्रविद्याग्रहणावसाने ।
अपत्यसंबन्धविधिप्रतिज्ञा
पुरातनी सम्प्रति पूरितेयम् ॥ २५२ ॥

माधवोऽथ निजगाद लिङ्गिनीं
श्रोतुमम्ब कुतुकं विजृम्भते ।
वस्तुवृत्तमिदमन्यथा यतः
प्रोक्तमेतदपि चाऽन्यथाऽनया ॥ २५३ ॥

गुरुषु गुरुकुलेषु श्रावकावस्थया द्वौ
प्रणयविवशचित्तौ तौ यदास्तां तदानीम् ।
अजनि सचिवयोः स्वापत्यसंबन्धसंविद्
भवति परमभिज्ञा तत्र सौदामिनीयम् ॥ २५४ ॥

पौरिका[108]...............परिण
यमाशीर्भिरतिसंहितौ युवाम् । (?)
तत् तु संवरणमन्यथा भवे-
न्नन्दनस्य नृपतेश्च विक्रिया ॥ २५५ ॥

108. The first two lines are defective; they read thus :—
पौरिका...............परिण-
ममाशीर्भिरतिसंहितौ युवाम् ।

इति जिनव्रातिनीवचनेन ते
स्फुरितविस्मयहासलसन्मुखाः ।
अतिगभीरमबाधितमद्भुतं
मतिमतां चरितं बहु मेनिरे ॥ २५६ ॥

अथ सर्वतः कृतार्थं माधवमानन्दसागरे मग्नम् ।
सफलनिजयत्नमुदिता जगाद कामन्दकी वचनम् ॥ २५७ ॥

यत्प्रागेव मनोरथैर्वृतमभूत् कल्याणमायुष्मतो-
स्तत्पुण्यैर्मदुपक्रमैश्च फलितं क्लेशोऽपि मच्छिष्ययोः ।
निष्णातश्च समागमोऽपि विहितस्त्वत्प्रेयसः कान्तया
संप्रीतौ नृपनन्दनौ यदपरं प्रेयस्तदप्युच्यताम् ॥ २५८ ॥

इत्यूचुषीं किंस्विदितः प्रियं स्या-
दित्यादिकैस्तामभिनन्द्य[109] वाक्यैः ।
तया समेतोऽनुगतः सखीभिः
पुरं प्रतस्थे ससुहृत्सबन्धुः ॥ २५९ ॥

निबद्धकेतुं निनदन्मृदङ्गां
पौराङ्गनाभिः परिवृष्टपुष्पाम् ।
पद्मावतीमेत्य समृद्धकामौ
वधूसमेतश्च गुरू ववन्दे ॥ २६० ॥

नन्दनेन मकरन्दबन्धुना
भूभृताऽपि च गुणाभिनन्दिना ।
मानितः श्वशुरयोर्महोत्सवं
मासमावहत मालतीपतिः ॥ २६१ ॥

---

109. दि.........यैः.

माधवोऽथ मकरन्दसंयुतो
मालती च मदयन्तिकान्विता ।
प्राप्य कुण्डिनमखण्डितोत्सवं
प्रश्रयेण पितरौ प्रणेमतुः ॥ २६२ ॥

वधूसहायस्य वरस्य मङ्गले
पुरप्रवेशे पुरुहूततेजसः ।
प्रसन्नतां मन्त्रिवरे प्रकाशयन्
विदर्भराजो विदधे महोत्सवम् ॥ २६३ ॥

अभिमतधनराशिप्राप्तिसंजाततोषै-
रवनिसुरसमूहैराशिषा वर्ध्यमानः ।
अविरलमनुतिष्ठन् पञ्चयज्ञान् स्वगेहे
सममरमत दारैः प्रीणयन् बन्धुवर्गम् ॥ २६४ ॥

पद्मावतीं कुण्डिनतः कदाचित्
परापतन् पद्मपुरीं कदाचित् ।
नित्यं[110] सुखानां सह धर्मपत्न्या
कोटिं परामन्वभवत् कुमारः ॥ २६५ ॥

प्रकटितमिति पद्यैरञ्जसा बालिशानां
सुकुटिलमितिवृत्तं मालतीमाधवाख्यम् ।
दिशतु सहृदयेभ्यो दीर्घमानन्दमुद्रां
कृतिरियमृजुलघ्वी पूर्णसारस्वतस्य ॥ २६६ ॥

॥ इति ऋजुलघ्वी समाप्ता ॥

110. पत्न्यः.

INDEX I

ऋजुलघ्वी

अकारादि–वर्णानुक्रमेण श्लोकसूची

२५८	यत्प्रागेव मनोरथैर्वृत०	शार्दूलवि०
२३८	युष्मत्परिचयस्नेहादार्यया	अनुष्टुभ्
२१३	यः पूर्वं स्पृहणीयतामुपगतः	शार्दूलवि०
२१८	लवङ्गिकाद्याभिरनुप्रयाता	उपजातिः
२४४	लवङ्गिका तां मदयन्तिका च	,,
१४९	लवङ्गिकाद्या ललनाः प्रहासान्	,,
१५७	लवङ्गिकाह तां सुप्तां	अनुष्टुभ्
२३३	वनचरवचनं तद्वज्र०	मालिनी
२४०	वन्द्या त्वमेव जगतः	वसन्तति०
११३	वचनानन्तरे तस्याः	अनुष्टुभ्
१५३	वधूवरौ वासगृहं निवेश्य	उपजातिः
१४३	वध्वाः सद्म प्रविशति वरे	मन्दाक्रान्ता
१६७	वयं तथा नाम यथात्थ	वंशस्थम्
२६३	वधूसहायस्य वरस्य	,,
१५	विदुषां समितौ विदर्भराजः	मालभारिणी
२१७	विपदमथ विदित्वा देवरातः	मालिनी
१३८	विलासिनीं व्रीडयतीं	वंशस्थम्
६६	वीरस्य तस्य विपुलेन बलेन	वसन्तति०
१९३	वैलक्ष्यात्तौ पुनरपि निजौ	मन्दाक्रान्ता
४६	शाकुन्तलादीनितिहासवादान्	उपजातिः
१०१	शीर्षच्छेद्या त्वमपि तदपि	मन्दाक्रान्ता
१७	शुश्रूषया भगवतीमनुमान्य	वसन्तति०
२२८	शैलप्रपातात् पतितुम्	उपजातिः
२२३	श्रीपर्वतं लघुतया गमितेन	वसन्तति०
८७	श्रीपर्वतात् उपगताविव	,,
८९	श्रुत्वा च किंन्विदमिति	,,
११७	श्रुत्वा तेषामिति बहुविधा०	मन्दाक्रान्ता
५१	श्रुत्वाथ तत्प्रियसखं मकरन्द०	वसन्तति०
३४८	श्लाघ्यानां गुणिनां धुरि	शार्दूलवि०

INDEX II

An alphabetical list of metres occurring in the Ṛjulaghvī. (The Roman fig. against each metre shows the number of stzs. in that metre.)

१	अनुष्टुभ्—	२९	१७	भुजङ्गप्रयातम्—	१
२	अपरवक्त्रम्—	१	१८	मञ्जुभाषिणी—	७
३	आर्या—	२	१९	मन्दाक्रान्ता—	८
४	इन्द्रवज्रा—	२	२०	मालभारिणी—	१८
५	उपजातिः—	३४	२१	मालिनी—	२७
६	उपेन्द्रवज्रा—	४	२२	रथोद्धता—	१०
७	गीतिः—	४	२३	वंशस्थम्—	१५
८	तोटकम्—	२	२४	वसन्ततिलका	३५
९	द्रुतविलम्बितम्—	५	२५	वियोगिनी—	५
१०	नर्दटकम्—	१	२६	शार्दूलविक्रीडितम्—	१८
११	नाराचम्—	२	२७	शालिनी—	३
१२	पुष्पिताग्रा—	७	२८	शिखरिणी—	३
१३	पृथ्वी—	४	२९	स्रग्धरा—	२
१४	प्रमाणिका—	१	३०	स्वागता—	३
१५	प्रमिताक्षरा—	३	३१	हरिणी—	५
१६	प्रहर्षिणी—	३	३२	Unknown—	२

INDEX III

An alphabetical list of stanzas from the Mālatī-mādhava quoted in the Ṛjulaghvī.

1. This is put in the mouth of मालती in the ऋजु०.

2. मा. मा. has मदुत्सङ्ग° in the 3rd l.; it has been changed to तदुत्सङ्ग° in the ऋजु० as demanded by the Context.

NOTES

(MW—Sansk. Eng. Dic. by Monier—Williams)

2. इतिवृत्तं-story, plot.

3. अग्रहारः in l. 1., land donated by the king to the Brāhmaṇas for sustenance; in 1.2, excellent necklace, अग्रश्चासौ हारश्च.

4. अन्वयाय—please correct this as अन्ववाय, family. °वित्त—famous for. Cf. प्रतीते प्रथितख्यातवित्तविज्ञातविश्रुताः। अमर० III. 1. 9. माधवकेशवाख्यौ—The names of माधव the father of देवरात, and केशव that of भूरिवसु are not found in the मा. मा. They are invented by पूर्णसरस्वती. पुष्पदन्तौ—the sun and the moon. Both the forms पुष्पदन्तौ and पुष्पवन्तौ are correct. अमर० records only the latter, but the रामाश्रमी com. on पुष्पवन्तौ notices the form पुष्पदन्तौ and quotes from हैम, 'पुष्पदन्तौ पुष्पवन्तावेकोक्त्या शशिभास्करौ।'.

5. पितॄन् etc.—a reference to the पञ्चमहायज्ञs which a Brāhmin is enjoined to perform every day. Cf. अध्यापनं ब्रह्मयज्ञः पितृयज्ञस्तु तर्पणम्। होमो दैवो बलिर्भौतो नृयज्ञोऽतिथिपूजनम्॥ मनु० III. 70. गृहं—with स्तम्भौ, a house; with तौ, the life of a householder. गृहं चतुर्णां गतिं etc. Cf. यथा वायुं समाश्रित्य वर्तन्ते सर्वजन्तवः। तथा गृहस्थमाश्रित्य वर्तन्ते सर्व आश्रमाः॥ मनु० III. 77.

6. अन्वित° i. e. अर्थान्वित° i. e. यथार्थनामानम्.

7. सोमत्विष्—having the splendour of the moon.

16. नृपविद्यासु चतुष्टयीषु—The use of the plu. is grammatically wrong. The plu. seems to have been used for the sake of metre. The emendation noted in the footnote solves this grammatical irregularity.

15, 16. The names गुणवर्मा and पद्मवर्मा are not found in the मा. मा. अपारीत् fr. √पॄ to satisfy, to please.

18. सिद्ध्यष्टक° a reference to the eight supernatural powers viz. अणिमा महिमा प्राप्तिः प्राकाम्यं महिमा तथा। ईशिता वशिता चैव तथा कामावशायिता॥ quoted in the रामाश्रमी टीका on अमर० I. 1. 36. Read सिद्ध्यष्ट° for सिध्यष्ट°.

21. समां-समा a year. The word is usually used in the plu. But sometimes it can be used in other numbers also. Cf. रामाश्रमी टीका on अमर० I. 4. 20. (संवत्सरो वत्सरोऽब्दो हायनोऽस्त्री शरत् समाः।) बहुवचननिर्देशात् प्रायेणायं बहुवचनान्तः इति ध्वनयति। क्वचिद् वचनान्तरमपि 'समां समां विजायते' (पा. V. 2. 12) इति सूत्रात्।

22. It was कामन्दकी and not the city of पद्मावती that was enjoying one उत्सव (the birth of मालती) after another (the birth of माधव) and hence पद्मावती has been emended to पद्मावतीम्. In इहावतीर्णा, इह has after all to be taken as equal to 'this earth'. So it has been emended to इला° as it gives the same sense more directly, and in the Devanāgarī Mss. the interchange of ल and ह is quite likely.

24. *Emend* °दक्षां to °दक्षा referring to कामन्दकी. निन्ये-नी Atm. to teach, to instruct. The sense of the 4th line is not quite clear. Perhaps it means—just as the moonlight (ज्योत्स्ना) causes a bright pearl to appear still more beautiful, so कामन्दकी's efforts to teach मालती, who was naturally very intelligent, the कामशास्त्र etc. were productive of very great results. We may perhaps read भासयन्ती for भावयन्ती.

25. Acc. to भवभूति, माधव was sent to पद्मावती to learn आन्वीक्षिकी. Acc. to कामन्दकनीतिसार II. 11, आत्मविद्या is the same as आन्वीक्षिकी, (आन्वीक्षिक्यात्मविद्या स्यात् ईक्षणात्सुखदुःखयोः।).

27. अचेतयन्त्यः बभूवुः इति शेषः। For a similar description, see रघु० VII. 5-11.

30. डोलायितशेमुषीं—The form डोलायित is as correct as दोलायित, though of rare occurrence. It is denominative fr. डोला, a swing. MW records डोला as occurring in the Bālarāmāyaṇa VII Act. For the idea Cf. आसीत् स दोलाचलचित्तवृत्तिः—Raghu. 14. 34. शेमुषी, intellect.

31. निराकृतच्छलेन—निराकृतं by भावे क्तः is equal to निराकृतिः; निराकृतं च असौ छलश्च (कर्मधा.); refusal under some pretext. Perhaps the emendation निराकृतिं छलेन would make the text

smoother and easier to understand. तच्छलतां प्रकाशयाम 'we shall explain the pretext used in giving the refusal', must be taken as the कविवाक्य, though it is the least expected here. As noted in the foot-note to this stanza there seems to be some lacuna here and only a discovery of another Ms. would remove this irregularity.

32. तव—This is said only to please कामंदकी, 'मालती is as good as your own daughter' so that she may take the greatest interest in defeating the plan of the king. Or emend तव to मम. The Index of Metres records the metres of this and the following stanzas as Unknown. But I must thank Dr. Raghavan who has been successful in finding them out, as he says, 'after a great toil with them'. According to his suggestion, उपचारभाषितमृते must go with an earlier verse which is lost except for that fragment, and अपि should be emended to अभि. Thus the first half will read अभियाचते नृपमुखेन। तव (मम?) दुहितरं स नन्दनः।. The 2nd half is alright. The metre then would be उद्गता (a विषमवृत्त) of the 2nd variety acc. to the छन्दोमञ्जरी of Gaṅgādāsa (Kaśī. Sk. Series No. 55, p. 240). It is defined as प्रथमे सजौ यदि सलौ च, नसजगुरुकाण्यनन्तरम्। यद्यथ भनजलगाः स्युरथो, सजसा जगौ च भवतीयमुद्गता॥ i. e. the *gaṇa*—scheme is

स ज स ल, न स ज ग।
भ न ज ल ग, स ज स ज ग॥

and in illustration is quoted the stanza अथ वासवस्य वचनेन etc.—किरात० XII. 1. of भारवि.

33. The metre of this stz. would be सौरभक if we shift a single letter in the first line (न नृपो यथा instead of नृपो यथा न and drop another (त्वं) in the 3rd. The stanza as emended would read thus :—न नृपो यथा विकृतिमेति, हृतिरपि यथा न संविदः। नेतुमर्हसि तथा घटनां, मतिशालिनां किमिव नाम दुर्घटम्॥. The सौरभक is defined in केदारभट्ट's वृत्तरत्नाकर (K. S. S. 55, P. 119) as चरणत्रयं व्रजति लक्ष्म, यदि सकलमुद्गतागतम्। नौ भगौ

भवति सौरभकं चरणे यदीह भवतस्तृतीयके ॥ i. e. The *gaṇa*-scheme would be स ज स ल, न स ज ग। र न भ ग, स ज स ज ग॥. संविद् = प्रतिज्ञा see stz. 12 above. हतिः = हानिः violation.

36. न यथा...प्रथते, it should not, however, be known by people that it is done with my knowledge and sanction.

37. विवृतं by भावे क्तः = विवरणं exposition. नीतेः इति विवृते = नीतेः इति विवरणे (कृते सति).

38. तिष्ठावहे are guided by your advice. Cf. संशय्य कर्णादिषु तिष्ठते यः। किरात० 3. 14.

39. निसृष्टार्थदूत्यं—a निसृष्टार्थदूत is a messenger who acts on his own responsibility, the full management of a business being entrusted to him. Cf. निसृष्टार्थो मितार्थश्च तथा शासनवाहकः। सामर्थ्यात्पादतो हीनो दूतस्तु त्रिविधो मतः ॥ कामंद. 13. 3.

42. पृषत्कः, an arrow.

45. गुणित enumerated. आभल्लकेन, read it as आयल्लकेन. आयल्लकम् = उत्कंठा, longing, see Śabdakalpadruma ; and Kalpadrukośa I (GOS. XLII) हल्लेखा स्याद्रणरणस्तद्वदायल्लकः पुनः। P. 429, stz. 115.

46. तदुत्सङ्ग°—मा. मा. has मदुत्सङ्ग° as कामन्दकी is the speaker there. But here as the poet is narrating the story it is appropriately changed to तदुत्सङ्ग°.

48. तीर्थेन-तीर्थ, medium, means. Cf. मा. मा. I. 15. 6 तदनेन तीर्थेन घटेत etc.

54. प्रतियातना, a picture, a portrait.

57. उपहृत, brought i. e. caused.

58. हरिणदृशा, read °शी.

60. नखरायुध, a tiger.

63. अभियुक्त, attacked.

64. कदंब, collection, multitude. दम्भोलि, a thunderbolt.

65. उरःपीठी, broad chest. पीठं, a seat, rarely पीठी—MW. क्षतज, blood. घुसृण, saffron.

66. गाढप्रहर—Read गाढप्रहार.

70. शशिरुचि, the lustre or splendour of the moon i. e. ज्योत्स्ना.

71. नन्दथुः, pleasure, delight, happiness.

72. मराली–female swan. परिलुण्ठ् to steal, carry off.

77. चण्डातक—a pair of shorts, or tunic. Cf. कार्दमिकचेलचीरिकानियमितोच्चण्डचण्डातकम्—हर्षचरित II. para 7. These two references show that चण्डातक was a garment worn by males. But Sanskrit lexicons would make it appear that चण्डातक was put on by women only. Cf. अर्धोरुकं वरस्त्रीणां स्याच्चण्डातकमंशुकम्। अमर० II. 6. 119. and अर्धोरुकं चलनकं स्याच्चण्डातकमंशुकम्। सभर्तृकाणां...॥ कल्पद्रुकोष Vol. I, p. 52, stz. 261, GOS. No. XLII.

78. अमुना–माधवेन.

79. फेरव—a jackal. किटि (or किरि) a hog.

83. आकल्प, dress, decoration.

84. पितृवनं, श्मशानं. करङ्क skull or a skeleton. कुणप, a corpse. दुष्ट, defiled, rendered unholy.

85. ब्रध्नः, the sun.

88. श्रवसी, the ears.

90. उपयाचितं, a present promised to a deity to propitiate her. स्वं जीवितं i. e. मालतीं.

91. अलिकं, forehead.

92. चण्डमुण्डा, a form of दुर्गा, here = कराला.

94. वर्मन्, armour.

95. मुसल्यः मुसलेन वध्यः. Cf. अमर. III. 1. 5....वध्यो मुसल्यो मुसलेन यः।

104. निष्ण, clever, adept.

105. उड्डामर, excellent.

106. गर्भगृह, the sanctuary of the temple, the नगरदेवतामन्दिर in stz. 103 above.

107. गोपुर, the ornamental gate-way of a temple.

109. उत्क, eager, desirous of.

117. लिङ्गिनी i. e. कामन्दकी.

118. पितृसवयसा i. e. कामन्दक्या. सवयस्, a companion, friend.

119. उत्करः, a multitude.

120. उपबृंहित, supported.

125. भणिती speech. MW does not record this word but only भणिति.

130. लेपनं paste i. e. sandle-paste.

138. व्रीडयतीं—pre. part. fr. the denominative of व्रीडा, bashfulness. Or we may emend it to व्रीडवतीं for व्रीड: = व्रीडा. Kālidāsa has used the word व्रीड as noted by तत्त्वबोधिनी (com. on सिद्धान्तकौमुदी) in व्रीडमावहति मे स संप्रति. The emended reading would also improve the alliteration.

139. अवकुण्ठन—Both the forms अवकुण्ठन and अवगुण्ठन are correct. For the former, see stz. 174 above.

142. आकल्प:, ornament.

145. The 4th l. appears corrupt.

148. कौतुकमन्दिर, the house in which a marriage is to take place.

160. For प्रयाण°, read प्रमाण°.

161. तरक्षु:, a tiger.

164. अनुपाधि अविद्यमान: उपाधि: (condition, reflection) यस्मिन् कर्मणि यथा स्यात्तथा, without a moment's hesitation. मंक्षु, quickly, immediately.

166. आचित covered with.

168. किल used in the sense of अलीक. बुद्ध° pretended to enter only after this speech of लवङ्गिका. Really speaking she was hiding herself somewhere there all the while.

169. अर्पिता, given i. e. caused by.

171. प्रतिपत्ति, course of action. Cf. वयस्य, का प्रतिपत्तिरत्र मालविकाग्निमित्र III. 19. 4. प्रति...का—What would you do in this case ?

176. Read °परिणाहं for परिणाहान्. परिणाह, extent. 'परिणाहो विशालता'—अमर. II. 6. 114.

177. कालेय, black sandal. वीथी wood.

180. नंदयो: (?) There must be some word here meaning राम and लक्ष्मण.

184. दिष्टिवृद्धिवचसा—Cf. दिष्ट्या वर्धसे मदयन्तिकालाभेन—मा. मा. VIII. 6. 7.

187. पटीर, sandal wood.

188. पुरातनमुनीन्द्रयोः—This seems to be a reference to नर and नारायण, the two ancient sages having their hermitage at Badarikedāra. Cf. Mbh. III. 145. 23 (Critical Ed.)

189. असङ्गात् ind., unobstructedly, easily. क्षतभवं, blood सैन्यः, a guard, a sentinel, a soldier.

192. दस्रौ, the two अश्विन्'s. दैत्यामरेज्यौ i. e. शुक्र and बृहस्पति. इज्य, a teacher.

216. अकल्यहृदयः—(अकल्य unwell) sick at heart. Cf. अमर. III. 3. 159 कल्यौ सज्जनिरामयौ.

217. तदुपहित°—तया विपदा उपहितं. उपहित, preceded by or connected with, i. e. caused or occasioned by.

220. पाथोदः, a cloud. 221. °वेक्षत, read वैक्षत.

222. विद्यया नन्दयन्ती—*Emend this to* विद्यया तं नयन्ती. Cf. मा. मा. इति समाधवा निष्क्रान्ता IX. 51. 1. 230. °मयुक्तं, read मयुंक्त.

237. In the मा. मा. this stz. is uttered by माधव and मकरन्द ; here however it is put in the mouth of मालती.

245. अन्तेवासिन्या i. e. कपालकुण्डलया.

246. परिवृढः, lord. Cf. अमर. III. 1. 11. प्रभुः परिवृढोऽधिपः।

249. वाचिकं, a message.

250. अनुसंदधे (pass.) was inquired about. मधुवैरिणः—माधवस्य. We must read the following remark of कामन्दकी before 250^{cd} to grasp its full significance:—कामन्दकी—अस्ति वा कुतश्चिदेवंभूतमद्भुतं विचित्ररमणीयोज्ज्वलं प्रकरणम्। मा. मा. X. 23. 14-15. This remark, which must have roused the curiosity of मदयन्तिका and others is taken for granted by our poet.

251-252. Cf. मा. मा. X. 23. 16-17. इदमत्र रमणीयतरं यदमात्ययोर्भूरिवसुदेवरातयोश्चिरात्पूर्णोऽयमितरेतरापत्यसम्बन्धात्मा मनोरथः।

253^{cd}. Cf. मा. मा. X. 23. 19-20 माधवमकरन्दौ—भगवति अन्यथा वस्तुवृत्तमन्यथा वचनमार्यायाः।

256. जिनव्रतिनी—(जिनः = बुद्धः) कामन्दकी. Cf. अमर. I. 1. 13, मारजिल्लोकजिज्जिनः।

ERRATA

Page		For	Read
1	l. 14	तन्त्रान्वयाय	तन्त्रान्ववाय
4	l. 11	सिध्यष्ट	सिध्यष्ट
11	l. 21	हरिणदशी	हरिणदर्शी
13	l. 5	द्रुतगति	द्रुतगति
13	l. 13	प्रहर	प्रहार
31	l. 8	प्रयाण	प्रमाण
43	l. 6	स्थिताऽवेक्षत	स्थिताऽवैक्षत
43	l. 13	नन्दयन्ती	तं नयन्ती
45	l. 4	मयुक्तं	मयुंक्त
48	. 3	रायुष्मतायो	रायुष्मता यो
55	. 6	?	उद्गता 2nd
57	. 26	?	सौरभक
63	. 15	VI. 15—„ 111	VI. 15—„ 112
63	. 19	X. 21—„ 249	X. 21—„ 240
63	. 21	III. 3- „ 45	III. 3—„ 46